

GİRİŞ

Özellikle Avrupa'da ve Batı Yarım küresinde 1980'lerin ikinci yarısından beri önemli yeni bazı bölgesel ticarî anlaşmalar ortaya çıkmış ve birçoğu da yeniden işlerlik kazanmıştır.

Bölgesel bütünleşmelere doğru kayan trendin biraz da Uruguay Turu görüşmelerinin yavaş ilerlemesinden kaynaklanan sıkıntıların sonucu olduğu doğrultusunda uluslararası platformda genel bir fikir birliği vardır.

Turun tamamlanması, bölgeselleşmenin cazibesini nispeten azaltırken, göstergeler, gelecekte bölgeselleşmeye dönük arzuların daha da kuvvetli olacağını işaret etmektedir.

Bölgeselleşmeyi, küresel liberal ticarî ortamın bir parçası ve MFN⁽¹⁾ kuralını en önemli ticaret politikası olarak kabul eden yaygın görüşe rağmen, öncelikli hedefin küresel liberal ticaret olduğu fikri genellikle gözlerden kaçmaktadır.

Bölgeselleşme teşebbüsleri, çok taraflı ticarî liberalleşmenin, uzun vadeli ve kendi kendini emniyetli bir biçimde ortadan kaldıran bir ara hedefi olarak kabul edilmelidir. Bölgesel ticarî düzenlemeler, istisnasız bütün sektörleri düzenleme içine almasının yanı sıra, şeffaf orijin kurallarını, serbestçe pazara giriş kurallarını ve üçüncü ülkelere karşı uygulanacak güçlendirilmiş antidamping uygulaması disiplinlerini içeriyorsa, küresel ticarî sisteme katkı yapan ve ticaret sapmasını azaltan bir uygulama olarak kabul edilebilir. Düzenlemeden önceki koruma seviyesi, üye olmayan ülkelere karşı çok yüksek ise, liberal MFN kuralı, birçok bölgeselleşme hareketinde olduğu gibi, yeni düzenlemeden önce veya hemen onunla birlikte uygulanmaya konuluyorsa, bölgeselleşmeyi, küresel liberal ticarî sisteme ulaşmanın bir ara aşaması olarak kabul eden oldukça yaygın görüşler mevcuttur.

Bütünleşmenin genişliği ve derinliği göz önüne alındığında AB'nin, en ileri düzeydeki bölgesel ticarî düzenleme olduğu ifade edilebilir. AB bütünleşmesinin arkasındaki motive edici bazı güçler incelendiğinde, onların, kendine özgü olduğu ve kolayca tekrarlanamayacağı görülür.

Avrupa entegrasyonu sonucunda, sanayi ürünleri sektöründe büyük çapta net ticaret yaratılmıştır. Bununla birlikte, Topluluk dışı ülkelere karşı yapılan ayırmacılık, tarım ürünlerindeki korumacılık ölçüsünde olmasa da, halen sanayi ürünleri sektöründe de devam etmektedir.

Özellikle tarım sektöründe, AB ve üçüncü ülkelerde refah kaybına da yol açan Ortak Tarım Politikası nedeniyle, ticaret sapması hâkim durumdadır.

¹ En Fazla Müsadeye Mazhar Ülke (En Çok Kayırılan Ülke) kuralı - (Most Favoured Nation).

NAFTA², gelir seviyesi oldukça farklı olan ülkeler tarafından gerçekleştirilen bir bütünleşme teşebbüsü olması yönüyle, kendine özgü bir özelliğe sahiptir. NAFTA'nın kurulması sonucunda meydana gelen toplam ticarî sapmanın, bazı sektörler ve ülkelerdeki önemli etkilerine rağmen, sınırlı bir boyutta olduğu gözlenmiştir.

1/95 sayılı Türkiye-AT Ortalık Konseyi Kararı hükümlerine göre, Türkiye ile AT arasında 1973 yılında başlayan gümrük birliğinin son aşaması, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla başlamış bulunmaktadır. Bu karar, gümrük birliğinin önümüzdeki dönemiyle ilgili olarak, her iki tarafa da Ankara Anlaşmasında ve Katma Protokolde olmayan ilave birçok yükümlülük getirmiştir.

Bu yükümlülükler, elbetteki anlamsız bir amaç uğruna getirilmemiştir. Objektif bir bakış açısıyla, AB'de geçerli olan ekonomi hukuku kurallarının Türkiye'de de fiilen uygulanmasının haksız rekabeti ortadan kaldıracığını, bunun da, gümrük birliğini tamamlayan iki pazar için, gerekli olduğunu ifade etmek gerekir. Yapılan iş, gelişen evrensel ekonomi hukuku kuralları çerçevesinde, Ankara Anlaşmasının ve Katma Protokolün modifikasyonu olarak değerlendirilebilir.

Başka bir bakış açısından, bu kuralların Türkiye'ye dayatıldığı söylenebilirse de, Türkiye'nin bu kurallara çok uzun bir süre daha uymamasının, ne kadar hukuki olduğunun cevabını vermek zordur. Bunun ötesinde, bunların birçoğu, Türkiye'nin zaman içinde zaten uygulaması gereken kurallardır. Eğer Türkiye bu kuralları uygulamaya koyarsa, bundan herhangi bir kişi veya kuruluşun haksız bir şekilde zarar göreceği, iddia edilemez. Çünkü bu kuralların uygulanması sonucunda, ülkenin ekonomik dinamizminin duraklaması söz konusu olamaz. Aksine bu, uyulması gereken kuralların çok taraflı olarak kabul edilerek uygulanmasının ifadesidir. Bu kuralları uygulamanın zorluğu, kuralların zorluğundan değil, olsa olsa bunları Türk hukukuna yansıtamama ve ona göre örgütlenmeyi başaramamadan kaynaklanmaktadır.

Katma Protokolün 10'uncu maddesine göre Türkiye'nin ve 9'uncu maddesine göre Avrupa Topluluğu'nun, sanayi ürünleri dış ticaretinde uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergileri ve tarife dışı engelleri 1995 yılı itibarıyla, karşılıklı olarak uygulamadan kaldırması gerekmektedir. Bu husus 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortalık Konseyi Kararının 4'üncü maddesinde "Türkiye ile Topluluk arasında ithalat veya ihracattan alınan gümrük vergileri ile eş etkili vergiler, bu kararın yürürlüğe giriş tarihinde tamamen uygulamadan kaldırılacaktır; Topluluk ve Türkiye, o tarihten itibaren yeni ithalat ve ihracat vergileri ile eş etkili vergileri uygulamaya koymaktan kaçınacaklardır; Bu hüküm mali nitelikli gümrük vergileri için de geçerli olacaktır," şeklinde ifade edilerek, bir anlamda yeniden teyit edilmiştir. Böylece, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla Türkiye ve Avrupa Topluluğu, sanayi ürünleri dış ticaretinden (Demir-çelik ve EURATOM ürünleri dışında) aldığı

² Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement).

gümrük vergileri ve eş etkili vergileri ve uyguladığı tarife dışı engelleri bazı istisnalar dışında karşılıklı olarak uygulamadan kaldırmıştır.

Bu kararın Türkiye'ye getireceklerinin lehinde ve aleyhinde birçok tartışmanın yapıldığı, konu ile ilgilenen herkesin malûmudur. Bu tartışmalar içerik itibariyle iki gruba ayrılabilir. Birincisi, daha ziyade siyasî içerikli tartışmalardır ki, bu tür tartışma ve eleştiriler bu çalışmanın konusunu oluşturmamaktadır. İkinci tür eleştiriler ise, ekonomik içeriklidir.

Konu ile ilgili olarak, Gümrük birliğinin hukuken başladığı 1973 yılından 1995 yılına kadar geçen süreçte, 1995 yılı içinde yapılan kadar eleştiri yapıldığı söylenemez. Elbette bunun birçok nedeninin olduğunu kabul etmek gerekir. Özellikle 1990'lı yıllarda, bağımsız görsel basının gelişmesi ve büyük kitlelere hitap edebilir hale gelmesi, konu hakkındaki tartışmaların büyük halk kitlelerine kadar ulaşmasını sağlamış, bu da gümrük birliği ve Avrupa ile bütünleşme konusunda halkın, bilinçli veya bilinçsiz, büyük bir ilgi duymasına yol açmıştır.

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararının lehinde ve aleyhinde yapılan ekonomik ve politik içerikli eleştiriler, genellikle birlikte ve iç içe dile getirilmiştir. Bu nedenle konunun siyasî ve ekonomik boyutlarının aslında ayrı ayrı ele alınması, belki de doğru değildir. Fakat konunun bürokratik düzeyde sorumluluğu, farklı kurumları ve farklı meslek gruplarını ilgilendirmektedir. Bu çalışmanın amacı, Ortaklık Konseyi Kararıyla son dönemine girilen gümrük birliğinin Türkiye'ye neler getirebileceği gibi büyük bir iddiayı tartışmak değildir. Bununla birlikte, bu konuda da yeri geldikçe bazı yorumlar yapılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada, Dünyada mevcut ve oluşum halindeki önemli ticarî ve ekonomik bütünleşmelerin birer özeti yapılmaya çalışılarak, son yıllarda Dünya ticaretinde ve 1980'lerde AT ile bütünleşen Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in ihracatında ve ödemeler dengesinde görülen gelişmeler incelenip, AB dışındaki diğer bütünleşme hareketlerine karşı Türkiye'nin mevcut ve potansiyel ilgisinin ne olabileceğinin yorumlanmasına ve Türkiye'nin ihracatında önümüzdeki birkaç yıllık dönemde ne yönde bir gelişme olabileceği incelenmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan, Türkiye-AT bütünleşmesine sürekli olarak alternatif olabilecek gibi gösterilen bölgesel ve siyasî bütünleşmelerle, Türkiye'nin ne ölçüde faydalı ve ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı ilişki kurabileceği üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Dünyadaki mevcut bütünleşme hareketlerinin teorik yönünün irdelenmesi, tarihçesi ve amaçları konusunda, büyük çapta, 1994 yılında IMF'nin bir çalışma grubu tarafından hazırlanan "International Trade Policies, The Uruguay Round and Beyond, Volume II. Background Papers" adlı yayından yararlanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, bölgesel ekonomik bütünleşmeler hakkında genel bir tanımlama yapılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümünde ise, 1980 sonrasında Dünya ticaretinin gösterdiği gelişmeler ve bölgesel bütünleşmeler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in, AB ile bütünleşme öncesinde ve sonrasındaki dönemlerde gösterdiği ihracat performansı ve ödemeler dengesi gelişmeleri ortaya konularak, bunların Türkiye'nin geleceği ile ilgili olarak neyi ifade edebileceği üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, mevcut ekonomik bütünleşmelerin Türkiye ile geçmişteki ticarî ilişkileri incelenerek, gelecek dönemdeki ticarî ilişkilerinin boyutları tartışılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma yapılırken herhangi bir model kullanılmamıştır. Çünkü, ilk olarak, modeller, dünya ekonomisinin özelliklerini ihmal eder. Bu nedenle, model spesifikasyonları kalıtsal olarak problemlidir. Örneğin, modeller ekseriya iki ülke varsayımı ile kurulur ve ulaşım maliyetlerini yok farz eder. Halbuki, uygulamadan elde edilen bilgiler, ülkelerin, ulaşım maliyetlerinin varolduğu ve sıkça da önemli olduğu bir dünyada, başka birçok ülke ile ticaret yapmasından ortaya çıkar³. Gerçekçi bir yaklaşımla, kıtalar arası taşıma maliyeti, ne ticareti engelleyecek kadar yüksek, ne de sıfırdır⁴. İkinci olarak, bu tür teorileri, gerçek verilerle test etmek mümkün değildir. Örneğin, mukayeseli üstünlük teorisi, gerçek rakamlarla test edilemez⁵.

Çalışma boyunca yapılan ülke gruplamaları için, tamamen tecrübeye dayanan yöntemle gruplamalar yapılmaya çalışılmakla birlikte, uluslararası ve çok taraflı anlaşmalara taraf ülkelerin bütünlüğüne sadık kalınmaya çalışılmıştır.

³ NOUSSAIR, Charles, N. - PLOTT, Charles, R. - RIEZMAN, Raymond, G.: "An Experimental Investigation of the Patterns of International Trade", American Economic Review, 85(1995-June; No. 3)463.

⁴ FRANKEL, Jeffrey- STEIN, Ernesto- WEI, Shang-jin: "Tading Blocs and the Americas: The Natural, the Unnatural, and the Super-natural", Journal of Development Economics, 47(1995-June; No. 1)62.

⁵ NOUSSAIR - PLOTT - RIEZMAN: agm, sh. 463.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA TİCARETİ ve BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

1- Dünya Ticaretindeki Gelişmeler, Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler

a) Dünya Ticaretinde Yaşanan Gelişmeler

Tablo 1.1
Dünya Ticareti
(İhracat -Milyar Dolar)

Yıllar	AT ⁽¹⁾	AT İçi Ticaret	AT + EFTA	NAFTA	Doğu ve Güneydoğu Asya ⁽²⁾	Orta Doğu ve Kuzey AFRİKA ⁽³⁾	TOPLAM
1980	691.3		802.9	311.4	253.6	258.7	2,036
1981	638.7		743.3	334.3	286.6	244.2	2,012
1982	615.0	331.6	714.8	311.7	273.1	195.7	1,883
1983	598.9	326.8	698.6	307.9	288.9	154.7	1,843
1984	614.5	330.2	718.5	343.6	333.6	145.0	1,952
1985	647.5	352.8	757.0	337.0	338.4	132.8	1,950
1986	795.7	450.5	828.5	339.5	389.8	95.3	2,137
1987	958.6	559.7	1,118.7	380.3	462.3	111.4	2,512
1988	1,062.6	626.5	1,239.7	470.3	542.7	107.0	2,858
1989	1,135.4	674.4	1,322.1	521.0	579.3	132.9	3,085
1990	1,381.9	823.6	1,606.7	562.2	623.8	167.0	3,435
1991	1,371.6	839.7	1,588.1	591.8	695.2	152.3	3,504
1992	1,459.1	889.1	1,686.0	628.9	761.0	155.6	3,742
1993	1,354.2	781.3	1,564.2	662.0	818.6	149.8	3,734
1994	1,523.4	876.4	1,766.1	738.7	938.1	149.2	4,215

(1) 12 Ülke
(2) Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Tayvan, Malezya, Endonezya, Singapur, Hong Kong, Tayland ve Güney Kore
(3) İran, Irak, Suriye, Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail, Lübnan, BAE, Bahreyn, Katar, Umman, Yemen (Güney ve Kuzey), Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas
Kaynak : WTO, International Trade, Trends and Statistics, 1995

AT'nin kurulduğu 1958 yılından 1980 yılına kadar dünya ticareti sürekli olarak büyümüştür. İhracat olarak, 1958 yılında 109 milyar ABD Doları olan dünya ticareti, dolar bazında 18 kat artarak, 1980 yılında 2.036 milyar dolara ulaşmıştır. 1980'li yılların ilk yarısı, İkinci Dünya Savaşından sonra dünya ticaret hacminde ilk kez bir daralmanın yaşandığı dönem olmuştur. Öyle ki, 1985 yılında dünya ticareti hâlâ 1980 yılındaki seviyesinin az da olsa altında bulunmakta idi (Tablo 1.1).

1984 yılından itibaren yeniden canlanmaya başlayan dünya ticareti, 1986 yılında yüzde 9,6 oranında artarak, 1980 yılındaki seviyesinin üzerine çıkmıştır. 1986 yılını takip eden yıllarda zaman zaman hızı yavaşlansa da, dünya ticaretinin 1992 yılına kadar artışını sürdürdüğü görülmektedir. 1993 yılında bir kez daha duraklayan dünya ticareti 1994 yılında yüzde 12,9 oranında artış göstermiştir.

Sanayileşmiş pazar ekonomileri, son yirmi yıllık dönemde de dünya mal ticaretindeki hâkim rollerini sürdürmüşlerdir. Bunların arasında da, Japonya'nın dünya ihracatı içindeki payı, Batı Avrupa ve ABD'nin aleyhine olarak belirgin bir şekilde artış göstermiştir⁶.

⁶ The Secretariat of the Economic Commission of Europe (SECE)-UN Economic and Social Commission for Europe: *Economic Integration in Europe and North America*, Economic Studies, No 5, New York and Geneva, 1995, Chapter 1, sh. 35.

Tablo 1.2
Dünya İhracatının Bölgesel Dağılımı
(Yüzde Paylar)

Yıllar	AT ⁽¹⁾	AT İçi Ticaret	AT + EFTA	NAFTA	Doğu ve Güneydoğu Asya ⁽²⁾	Orta Doğu ve Kuzey AFRİKA ⁽³⁾	TOPLAM
1980	34.0	0.0	39.4	15.3	12.5	12.7	100.0
1981	31.7	0.0	36.9	16.6	14.2	12.1	100.0
1982	32.7	17.6	38.0	16.6	14.5	10.4	100.0
1983	32.5	17.7	37.9	16.7	15.7	8.4	100.0
1984	31.5	16.9	36.8	17.6	17.1	7.4	100.0
1985	33.2	18.1	38.8	17.3	17.4	6.8	100.0
1986	37.2	21.1	38.8	15.9	18.2	4.5	100.0
1987	38.2	22.3	44.5	15.1	18.4	4.4	100.0
1988	37.2	21.9	43.4	16.5	19.0	3.7	100.0
1989	36.8	21.9	42.9	16.9	18.8	4.3	100.0
1990	40.2	24.0	46.8	16.4	18.2	4.9	100.0
1991	39.1	24.0	45.3	16.9	19.8	4.3	100.0
1992	39.0	23.8	45.1	16.8	20.3	4.2	100.0
1993	36.3	20.9	41.9	17.7	21.9	4.0	100.0
1994	36.1	20.8	41.9	17.5	22.3	3.5	100.0

(1) 12 Ülke
(2) Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Tayvan, Malezya, Endonezya, Singapur, Hong Kong, Hong Kong, Tayland ve Güney Kore
(3) İran, Irak, Suriye, Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail, Lübnan, BAE, Bahreyn, Katar, Umman, Yemen(Güney ve Kuzey), Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas
Kaynak : WTO, International Trade, Trends and Statistics, 1995

Tablo 1.2'nin incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, 1980 yılında dünya toplam ihracatının yüzde 34'ü AT ülkeleri (12 ülke-AT içi ticaret dahil) tarafından gerçekleştirilken, 1990 yılında bu pay yüzde 40'a kadar yükselmiştir. Buna karşılık 1990 sonrasında bu pay giderek azalmış ve 1994 yılında yüzde 36 olarak gerçekleşmiştir.

1962 ve 1972 yılları arasında Batı Avrupa'nın iki serbest

ticaret bölgesi içindeki ticarî ilişkilerin güçlenmesi süreci, gündemi dolduran temel gelişme olmuştur. 1971-82 dönemindeki ticarî gelişmeleri başlıca iki faktör yönlendirmiştir. Birincisi, serbest ticaret bölgelerine katılan ülkelerin sayısında meydana gelen değişimler, ikincisi ise, petrol ihracatçısı ülkelere yapılan büyük çaptaki gelir transferi. Birinci faktör EFTA⁷ ve AT'nin aralarındaki ticarî ilişkilerden çok, her birinin kendi üyelerinin birbirleri arasındaki ticarî ilişkilerin güçlendirilmesini sağlamış, ikinci faktör ise, merkezî planlı ülke pazarları ile kalkınmakta olan ülke pazarlarının, Batı Avrupa ülkelerinin mamulleri için artan önemini ortaya koymuştur. 1982 yılından sonra ise, koşulların 1970 öncesine dönüştüğü görülmektedir⁸.

Batı Avrupa'daki ticarî ilişkilerin güçlenmesi, sanayi içi ticaretin sürekli bir şekilde artışı ile meydana gelmiştir. Danimarka dışındaki bütün AT ülkelerinde sanayi içi ticaret oranı, dünyanın diğer yörelerinde olandan daha yüksektir. AT ülkelerinde, ülkeler arası tamamlayıcılık özelliği, özellikle mal arzı yönünden, ara malı ticareti yaratması şeklinde kendini göstermiştir. Sektörel girdi-çıkıti yöntemi ile seçilen ülkeler için hesaplanan, ithal ara malı kullanımı katsayısı, toplam mamul mal ithalatı içinde önemli bir orana ulaşmıştır. Bu oran, en düşük yüzde 53 ile Fransa ve Hollanda'da, en yüksek yüzde 63 ile İtalya'da yaşanmıştır. Bu oran 1959 ve 1980 yıllarında birçok geleneksel sektör ile gerileme içindeki sektörlerde azalma gösterirken, özellikle makine ve ulaşım araçları sektöründe belirgin bir şekilde artmıştır. Bunun ötesinde, 1965 yılından beri, mamul mal üretiminde ithal girdi kullanım oranı, Belçika, Federal Almanya, Fransa ve İngiltere'de ciddi şekilde artarken, Danimarka, İtalya ve Hollanda'da durum düzensiz bir seyir göstermiştir. Bütün

⁷ Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association).

⁸ SECE: agç, sh. 35.

Topluluk üyesi ülkelerin, yine Topluluktan yaptığı ithal girdi oranı devamlı bir artış göstermiştir⁹.

Ara malı ticaretinin 1962-85 döneminde karşılıklı olarak artması şeklinde kendini gösteren güçlü Batı Avrupa bölge içi ticareti, bu bölgedeki sanayi artan bölge içi bağımlılığını göstermektedir¹⁰.

Tablo 1.3
Dünya Ticareti
(ithalat - Milyar Dolar)

Yıllar	AT ⁽¹⁾	AT İçi Ticaret	AT + EFTA	NAFTA	Doğu ve GDoğu Asya ⁽²⁾	Ortadoğu ve Kuzey AFRİKA ⁽³⁾	TOPLAM
1980	773.5		901.3	340.7	267.9	132.6	2,073
1981	690.5		801.9	369.7	284.9	158.2	2,063
1982	657.5	328.4	763.1	330.1	268.9	160.2	1,942
1983	628.0	323.5	729.9	345.6	271.1	152.6	1,890
1984	637.5	325.6	740.3	439.7	293.4	139.9	2,011
1985	660.8	349.3	770.7	450.9	292.2	114.9	2,008
1986	780.7	445.4	918.0	484.1	294.6	108.0	2,201
1987	956.9	553.0	1,124.9	535.3	358.2	106.4	2,571
1988	1,080.5	624.2	1,264.6	599.6	458.2	118.9	2,944
1989	1,167.0	667.9	1,362.7	646.5	513.9	124.7	3,186
1990	1,426.5	821.6	1,655.5	680.5	572.2	135.9	3,536
1991	1,454.5	837.4	1,671.0	682.8	626.2	144.6	3,622
1992	1,528.2	889.8	1,746.8	745.3	663.2	163.7	3,864
1993	1,365.0	781.8	1,560.4	809.1	719.4	157.7	3,840
1994	1,527.5	877.0	1,754.4	925.8	832.2	153.5	4,333

(1) 12 Ülke
(2) Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Tayvan, Malezya, Endonezya, Singapur, Hong Kong, Tayland ve Güney Kore
(3) İran, Irak, Suriye, Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail, Lübnan, BAE, Bahreyn, Katar, Umman, Yemen (Güney ve Kuzey), Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas
Kaynak : WTO, International Trade, Trends and Statistics, 1995

Yine Tablo 1.2'de görüleceği gibi, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika'nın oluşturduğu NAFTA'nın dünya ticareti (ihracat olarak) içindeki payında ciddi bir değişme görülmezken, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin payının sürekli sayılabilecek bir artış, çoğu petrol ihracatçısı durumunda olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin payının ise sürekli sayılabilecek bir azalış içinde olduğu aynı tabloda görülmektedir.

Tablo 1.3 ve 1.4'ün incelenmesinden de anlaşılacağı gibi AT ülkelerinin dünya ithalatı içindeki payı, dünya ihracatı içindeki payına hemen hemen eşit bir seyir gösterirken, NAFTA ülkelerinin ithalat payının ihracat payından yüksek olduğu, Güneydoğu Asya ülkelerinin ithalat payının ise, ihracat payından düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 1.5'in incelenmesinden görüleceği gibi, dünya ticaretinin (ihracat yönüyle) 1990-95 döneminde ortalama yüzde 8 oranında, buna karşın 1994 ve 1995 yıllarında dönem ortalamasının üzerinde, sırasıyla yüzde 13 ve 19 oranında arttığı görülmektedir. Yine aynı tablodan izleneceği gibi, 1990-95 döneminde Batı Avrupa, Afrika ve Orta Doğu bölgesinin ihracat artışı, dünya ortalamasının altında kalırken, diğer bölgelerin ihracat artışı, dünya ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir. Aynı tablonun ithalat değerleri incelendiği zaman, 1990-95 döneminde Batı Avrupa, Afrika ve Orta Doğu'ya ilaveten Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Japonya'nın ithalat artışının dünya

⁹ SECE: agç, sh. 36.

¹⁰ SECE: agç, sh. 36.

ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. 1994 yılında ise, Afrika ve Orta Doğu dışındaki bütün bölgelerin ithalatı yüzde 10'un üzerinde artmıştır. 1995 yılında, toplam ithalat yüzde 19 oranında artarken, en düşük artış yüzde 11 ile Amerika kıtası ve Orta Doğu bölgesinde yaşanmıştır.

Tablo 1.4
Dünya İthalatının Bölgesel dağılımı
(Yüzde Paylar)

Yıllar	AT ⁽¹⁾	AT İçi Ticaret	AT + EFTA	NAFTA	Doğu ve Güneydoğu Asya ⁽²⁾	Orta Doğu ve Kuzey AFRIKA ⁽³⁾	TOPLAM
1980	37.3		43.5	16.4	12.9	6.4	100.0
1981	33.5		38.9	17.9	13.8	7.7	100.0
1982	33.9	16.9	39.3	17.0	13.8	8.2	100.0
1983	33.2	17.1	38.6	18.3	14.3	8.1	100.0
1984	31.7	16.2	36.8	21.9	14.6	7.0	100.0
1985	32.9	17.4	38.4	22.5	14.6	5.7	100.0
1986	35.5	20.2	41.7	22.0	13.4	4.9	100.0
1987	37.2	21.5	43.8	20.8	13.9	4.1	100.0
1988	36.7	21.2	43.0	20.4	15.6	4.0	100.0
1989	36.6	21.0	42.8	20.3	16.1	3.9	100.0
1990	40.3	23.2	46.8	19.2	16.2	3.8	100.0
1991	40.2	23.1	46.1	18.9	17.3	4.0	100.0
1992	39.5	23.0	45.2	19.3	17.2	4.2	100.0
1993	35.5	20.4	40.6	21.1	18.7	4.1	100.0
1994	35.3	20.2	40.5	21.4	19.2	3.5	100.0

(1) 12 Ülke.
(2) Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Tayvan, Malezya, İndonezya, Singapur, Hong Kong, Tayland ve Güney Kore.
(3) İran, Irak, Suriye, Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail, Lübnan, BAE, Bahreyn, Katar, Umman, Yemen (Güney ve Kuzey), Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas.
Kaynak : WTO, International Trade, Trends and Statistics, 1995.

Dünya ticaretinde 1994 ve 1995 yıllarında yaşanan yüksek oranlı bu artışların ardından, 1996 yılında büyüme hızı yüzde 4'e düşmüştür. Bu düşüşte, özellikle, Almanya, Hollanda, Fransa, İsviçre, Avusturya ve Danimarka gibi Avrupa, Japonya, Güney Kore, Çin, Tayvan ve Tayland gibi Asya ülkelerinin ticaretlerinde yaşanan olumsuz gelişmelerle, ABD Dolarının diğer ülke paraları karşısında değer kazanması da önemli bir rol oynamıştır¹¹.

Son yıllarda dünya mal ticaretinde bölgesel bazda yaşanan gelişmeler göstermiştir ki, ithalat ve ihracat gelişmeleri, birbirinden farklı bir şekilde gelişmektedir. Örneğin, Batı Avrupa ve 6 Doğu Asya Ülkesinin¹² ithalat ve ihracat artışları paralel bir görüntü arz ederken, Japonya, Latin Amerika, Afrika, Orta Doğu, Çin ve hatta Kuzey Amerika'nın ithalat artışları ile ihracat artışları arasında herhangi bir paralellik gözükmemektedir. Bununla birlikte, bir ülkenin istikrarlı bir pazar olma durumu, ithalat büyüklüğünden çok, o ülkenin mal ve hizmet ihracatında görülen istikra bağlıdır.

Tablo 1.6'dan da izleneceği gibi, 1990-95 döneminde reel ihracat gelişmeleri, Japonya'nın ihracatı dışında nominal gelişmelere göre daha homojen bir görüntü arz etmektedir. Aynı dönemde reel ithalat gelişmeleri ise reel ihracat gelişmelerinden daha homojendir. Bununla birlikte, bu dönemin en dinamik dış ticaret gelişmesi 6 Doğu Asya ülkesininin dış ticaretinde görülmüştür.

¹¹ WTO: After Two Outstanding Years, World Trade Growth in 1996 Returned to Earlier Levels, http://www.wto.org/wto/whats_new/press71.html.

¹² Malezya, Singapur, Tayland, Tayvan, Hong Kong ve Güney Kore.

Tablo : 1.5
Dünya Mal Ticaretinin Son Yıllarda Gösterdiği Gelişmeler (1990-95)

	İHRACAT				İTHALAT			
	Milyar \$ 1995	Yüzde Değişme			Milyar \$ 1995	Yüzde Değişme		
		1990-95	1994	1995		1990-95	1994	1995
Toplam ⁽¹⁾	4,890	8	13	19	5,025	8	13	19
Kuzey Amerika ⁽²⁾	775	8	11	14	940	8	14	11
Latin Amerika	225	9	16	22	245	14	17	11
Batı Avrupa	2,190	6	13	21	2,185	5	12	21
Avrupa Birliği (15)	2,030	6	13	22	2,010	5	12	21
BDT, Orta ve Doğu Avrupa ⁽³⁾	150	8	15	26	145	5	11	23
Orta ve Doğu Avrupa	75	10	18	25	90	14	11	28
Afrika	105	0	3	12	120	5	8	16
Ortadoğu	140	1	2	13	130	6	-3	11
Asya ⁽¹⁾	1,300	12	15	18	1,260	12	17	23
Japonya	445	9	10	12	335	7	14	22
Çin	150	19	32	23	130	20	11	14
6 Doğu Asya Ülkesi ⁽¹⁾⁽⁴⁾	515	14	18	23	565	15	20	26

(1) Hong Kong'un reeksport faaliyetleri hariç.
(2) ABD ve Kanada.
(3) Bölgenin ülke kompozisyonunun değişmesinden ötürü, 1992 yılından itibaren rakamlar değişikliğe uğramaktadır.
(4) Tayvan, Hong Kong, Güney Kore, Malezya, Singapur ve Tayland.
KAYNAK : WTO, Annual Report 1996, Volume II.

Tablo : 1.6
Dünya Mal Ticaretinin Son Yıllarda Gösterdiği Reel Gelişmeler (1990-95)

	Yüzde Değişme			Yüzde Değişme		
	1990-95	1994	1995	1990-95	1994	1995
Toplam ⁽¹⁾	6.0	10.0	8.0	6.5	10.5	8.5
Kuzey Amerika ⁽²⁾	7.0	10.0	9.5	7.5	13.0	8.0
Latin Amerika	8.0	10.0	10.5	11.5	14.0	2.5
Batı Avrupa	5.0	11.0	7.0	4.0	9.0	7.0
Avrupa Birliği (15)	5.0	11.0	7.0	4.0	9.5	6.5
Asya ⁽¹⁾	7.5	10.0	9.5	10.5	13.5	14.0
Japonya	1.5	1.5	4.0	6.5	13.5	12.5
6 Doğu Asya Ülkesi ⁽¹⁾⁽³⁾	11.0	15.0	14.5	12.0	15.0	15.5

(1) Hong Kong'un reeksport faaliyetleri hariç.
(2) ABD ve Kanada.
(3) Tayvan, Hong Kong, Güney Kore, Malezya, Singapur ve Tayland.
KAYNAK : DTÖ, 1996 Yıllık Rapor, Cilt II.

Tablo 1.7'de görüleceği gibi, dünya mal ticaretinin genel karakterinde bir bölgeselliğin olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin gelişmişlik düzeyi ile paralel olarak, coğrafi yakınlığın dış ticarete çok önemli olduğu anlaşılmaktadır¹³. Örneğin, Kuzey Amerika toplam ihracatının yüzde 36'sını, Latin Amerika yüzde 21'ini, Batı Avrupa yüzde 69'unu, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri yüzde

19'unu, Afrika yüzde 10'unu, Orta Doğu yüzde 8'ini, Asya yüzde 51'ini bölge içine yapmaktadır. Buradan bazı paradoksal görüntüler çıkarılabilir. Örneğin: Afrika ve Orta Doğu'nun bölge içi ihracat oranı düşük gibi gözükmemektedir. Fakat, Afrika'nın kendi içine ihracatı yüzde 10 iken, hemen yanı başındaki Orta Doğu bölgesine ihracat payının yüzde 1,6 olduğu göz önüne alındığında, bunun bir istisna olmadığı, hatta genel kurala uygun olduğu, ortaya

¹³ Ay. fik.: LANGHAMMER, Rolf J. : "BERICHTE REPORTS, Regional Integration in East Asia, From Market-Driven Regionalisation to Institutionalised Regionalism?", Weltwirtschaftliches-Archiv, 131(1995-1)175-177,181.

çıkılmaktadır. Aynı şekilde yüzde 10'luk bölge içi ihracat payına rağmen Asya'ya yaptığı ihracatın payı ancak yüzde 13,5'dir. Bunlar da, yüzde 10'luk payın, ekonomik gelişmişlik seviyesi gözönüne alındığında, önemli bir oran olduğunu göstermektedir. Aynı durum Orta Doğu ülkeleri için de geçerlidir. Bu ülkelerin Afrika, Latin Amerika ve Doğu Avrupa'ya ciddi miktarda ihracatları yokken, bölge içi ihracatın payı yüzde 8'dir ki, bu, bölge için oldukça yüksek bir oran sayılabilir.

Tablo : 1.7
Dünya Ticaretinin Bölge İçi ve Bölgeler Arası Yapısı (1995)

İhracatçılar	İthalatçılar	MİLYAR DOLAR							
		Kuzey Amerika	Latin Amerika	Batı Avrupa	Doğu Avrupa ve BDT	Afrika	Ortadoğu	Asya	Toplam ⁽¹⁾
Kuzey Amerika		279	100	148	6	11	19	211	777
Latin Amerika		108	47	39	2	3	2	22	224
Batı Avrupa		162	53	1,510	96	61	58	211	2,191
Doğu Avrupa ve BDT		7	3	88	29	2	3	20	153
Afrika		15	2	56	1	10	2	14	103
Ortadoğu		17	3	32	1	4	11	67	141
Asya		310	29	214	13	18	31	662	1,301
Toplam		898	237	2,087	148	109	126	1,207	4,890

Her Bölgenin İhracatının Bölgelere Göre Yüzde Dağılımı								
Kuzey Amerika	35.9	12.9	19.0	0.8	1.4	2.4	27.2	100.0
Latin Amerika	48.2	21.0	17.4	0.9	1.3	0.9	9.8	100.0
Batı Avrupa	7.4	2.4	68.9	4.4	2.8	2.6	9.6	100.0
Doğu Avrupa ve BDT	4.6	2.0	57.5	19.0	1.3	2.0	13.1	100.0
Afrika	14.6	1.9	54.4	1.0	9.7	1.9	13.6	100.0
Ortadoğu	12.1	2.1	22.7	0.7	2.8	7.8	47.5	100.0
Asya	23.8	2.2	16.4	1.0	1.4	2.4	50.9	100.0
Toplam	18.4	4.8	42.7	3.0	2.2	2.6	24.7	100.0

Her Bölgenin İhracatının Dünya Ticareti İçindeki Payı								
Kuzey Amerika	5.7	2.0	3.0	0.1	0.2	0.4	4.3	15.9
Latin Amerika	2.2	1.0	0.8	0.0	0.1	0.0	0.4	4.6
Batı Avrupa	3.3	1.1	30.9	2.0	1.2	1.2	4.3	44.8
Doğu Avrupa ve BDT	0.1	0.1	1.8	0.6	0.0	0.1	0.4	3.1
Afrika	0.3	0.0	1.1	0.0	0.2	0.0	0.3	2.1
Ortadoğu	0.3	0.1	0.7	0.0	0.1	0.2	1.4	2.9
Asya	6.3	0.6	4.4	0.3	0.4	0.6	13.5	26.6
Toplam	18.4	4.8	42.7	3.0	2.2	2.6	24.7	100.0

(1) Hangi bölgeye yapıldığı belli olmayan ihracat -Afrika için oldukça yaygındır- dahil.
KAYNAK : WTO, Annual Report 1996, Volume II.

Diğer taraftan, nispeten daha ileri düzeyde dış ticaret yapabilen Latin Amerika ülkeleri de benzer bir durum sergilemektedir. Bunlar, dış ticareti düşük seviyede olan ülkelerdir. Ancak kendi yörelerinde yaptıkları ticaretin oranı, yine de takdire değer bir seviyededir.

Coğrafyanın önemi, Latin Amerika örneğinde çok daha belirgindir. Latin Amerika'nın Kuzey Amerika'ya yaptığı ihracatın payı yüzde 48 iken, daha büyük bir ithalat hacmine sahip olan Batı Avrupa'ya ihracatının payı ancak yüzde 17,6'dır.

Aynı ilişki Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ticarete de görülmektedir. Türkiye ile

Rusya Federasyonu arasındaki ticaret hacmi, coğrafya yakınlığı nedeniyle, bütün fiziki ve ticarî engellere rağmen belli bir düzeye kadar çıkabilmiştir. Eğer iki ülke, birbirine daha uzak olsaydı, bu düzeyde bir ticaret hacmine ulaşmalarının mümkün olmayacağı rahatlıkla ifade edilebilir. Bu durum, çalışmanın daha sonraki bölümlerinde, bölgesel birleşmelerin ticarî gelişmeleri incelenirken daha belirgin olarak görülecektir. Bu gelişmelerin yanı sıra, coğrafyadan kaynaklanan bazı handikapların varlığını da ifade etmek gerekir. Örneğin, Brezilya'nın toplam ihracatı, Meksika dışındaki diğer bütün Latin Amerika'nın toplam ithalatından da, toplam ihracatından da daha büyüktür. Yani Latin Amerika'nın Brezilya'nın ihracatını büyük çapta mas etmesi mümkün değildir. Bu nedenle Brezilya dış satımının büyük bir kısmına, bölge dışında alıcılar bulmak zorundadır. Bunun için de, yine bölgeden sonra

en yakın yöre olan Kuzey Amerika ile ticareti gelişmiş durumdadır ve bu bölge ile olan ticareti Batı Avrupa ile yaptığı ticaretten daha fazladır. Bu durum Afrika'da Güney Afrika Cumhuriyeti, Kuzey Amerika'da da ABD için geçerlidir. Ancak, bunlar bölgeselliğin varlığını yok eden örnekler değil, tersine kuvvetlendiren örneklerin başında gelmektedirler. Çünkü, bölge ülkelerinin en büyük müşterisi durumundadırlar.

Batı Avrupa ve Asya'da durum biraz daha farklıdır. İki bölgede de, diğer faktörlere ilaveten ticaret yönelimli çok sayıda ülkenin varlığı, bölge içi ticaret oranının diğer bölgelerden daha yüksek olmasını sağlamaktadır.

Bunlar, uzak coğrafyalardaki ülkelerin, ne ölçüde gelişmiş olurlarsa olsunlar, ne kadar liberal bir ticarî sistem uygularlarsa uygulansınlar, coğrafyanın yarattığı engelleri kolayca aşmalarının mümkün olmadığını göstermektedir. Çünkü, uzaklık demek, en azından maliyet demektir.

b) Küreselleşme ve Bütünleşme Hareketleri

Mal ve finans piyasaları günümüzde ülkelerin sınırlarını aşarak dünyayı ekonomik bir küreselleşmeye doğru götürmektedir. Bu da ülkeleri, diğer ülkelerdeki gelişmelerden bağımsız olarak karar alamaz bir duruma getirmektedir. GATT Uruguay Turu görüşmelerinde Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi fikri, Turun, sanayileşmiş ülke ekonomilerini durgunluktan çıkaracak ve dünya hasılasını artıracak en önemli konusunu oluşturmuştur.

Küreselleşme, ülke düzeyinde uygulanan politikaların etkinliğini azaltmış ve küreselleşme lehindeki ülke içi görüşlerin ve baskı gruplarının yoğun baskısı sonucunda, politikacılar radikal politik karar alamaz hale gelmiştir¹⁴.

Diğer taraftan, belli bir bölgedeki ülkeler arasında imzalanan işbirliği ve tercihli ticaret anlaşmalarından, serbest ticaret bölgelerine, gümrük birliğinden siyasî bütünleşmelere kadar değişik biçimlerde ortaya çıkan bölgesel bütünleşme hareketleri hızla gelişme göstermektedir. AB, EFTA, AFTA¹⁵, NAFTA¹⁶, APEC¹⁷ ve MERCOSUR¹⁸ günümüzde, mevcut bölgesel bütünleşmelerin en önemlileridir¹⁹. Bu doğrultuda son olarak üç EFTA üyesi

¹⁴ FUKUKAWA, Shinji: "The Integration of the World Economy and Change of the Japanese-Style Economic System", *Japan and the World Economy*, 6(1994 October; No. 3)319.

¹⁵ Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland.

¹⁶ ABD, Kanada, Meksika.

¹⁷ Avustralya, Yeni Zelanda, AFTA Ülkeleri, Japonya, Güney Kore, ABD, Kanada, Meksika, Çin, Hong Kong, Tayvan ve Papua Yeni Gine.

¹⁸ Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay.

¹⁹ Bunlara OPEC, İslam Konferansı Teşkilatı gibi teşebbüsleri de ilave edenler çıkabilir. Bu kuruluşlar bir kere, aynı coğrafyada yer alan ülkelerin ortak hareketi değildir. Her ne kadar OPEC hareketinde ekonomik bir amaç varsa da, temel amaca yön veren görüş siyasidir. Ayrıca, bu teşebbüslere katılan ülkeler arasındaki ticarî ilişkiler çok zayıftır. Diğer taraftan, ekonomik bütünleşmeye giden ülkelerin ilk aşamada yaptıkları, aralarındaki ticaretin hiç olmazsa bir kısmını libere etmektir. Halbuki, bahse konu bu örneklerde buna benzer teşebbüsler yoktur. Bu nedenle bu hareketler, bu çalışmada ele alınan anlamda bir bütünleşme hareketi değildir.

ülke AB'ye katılırken, Malezya da, ASEAN'ın Doğu Asya Ekonomik Birliği doğrultusunda genişlemesine dönük bir isteği ortaya koymuştur²⁰.

Geçmiş kırk yıllık dönemde ortaya çıkan bölgesel ticaret düzenlemeleri göz önüne alındığında, Batı yarım küresinde bölgeselleşme yönündeki güncel momentum, diğer bölgelerdekiler kadar güçlü gözükmemektedir. 1960'larda batı yarım küresinde ortaya çıkan serbest ticaret düzenlemelerine göre, 1980'lerin sonu ile 1990'larda ortaya çıkanların daha ciddi olduğu ifade edilebilir. Örneğin, Mart 1990'da Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay arasında müzakere edilen MERCOSUR, 1994 yılı sonu itibariyle bütün bölge içi tarifelerin kaldırılmasını planlamıştır. Aynı şekilde 1992 yılında müzakere edilen NAFTA, 1 Ocak 1994'de uygulamaya konulmuştur. Batı yarım küresindeki diğer ülkelerin anlaşmaya katılması yönünde önemli öngörüler bulunmaktadır. Brezilya, Mart 1994'de, bütün Batı yarım küresini, NAFTA'ya eşit bir bölge olmak üzere, tek bir bölge olarak entegre edecek bir harekete doğru, MERCOSUR'un bütün Güney Amerika'yı kapsaması yönünde bir teklif getirmiştir²¹.

Bu gelişmelerin beraberinde, mevcut bölgesel bütünleşmelerin, bir üst aşamada, daha gevşek ilişkilerle de olsa, mevcut birlik düzenini belli oranlarda gevşeterek, diğer bölgesel birliklerle bir diğer bütünleşme hareketi içine girmeye çalıştıkları da gözlenmektedir. APEC bunun en önemli örneği olarak gösterilebilir.

Günümüzde, yukarıda bahsedilen bölgesel bütünleşmelerin dışında, özellikle Afrika ve Latin Amerika Ülkeleri arasında çok sayıda bölgesel bütünleşme ve işbirliği hareketi vardır. Doğu Avrupa Ülkelerinin dahil olduğu COMECON'un²² da -ne ölçüde gönüllü bir birlik olduğu tartışılabilirse de- bölgesel işbirliği hareketine, soğuk savaş yıllarında bir örnek teşkil etmiş olduğu söylenebilir.

Avrupa bütünleşmesinde, malların, hizmetlerin, emeğin ve sermayenin serbest dolaşımı ile birçok sektörde yer alan iktisadî organizasyonlar, bütünleşmenin ana eksenini oluşturmuştur. Fakat, özgürlükler ve ekonomik organizasyonlar, hükümetler uygun koşulları yaratmadıkça, kendi başlarına hiçbir şeydir²³.

Avrupa Birliği ve NAFTA'nın ticarî tedbirleri, büyük çapta, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki olgun-yaşlı sanayileri (çelik, giyim ve elektronik tüketim malları), yeni sanayileşen ülkelerin genç ve dinamik sanayilerinin

²⁰ FRANKEL-STEIN-WEI: agm, sh. 63.

²¹ FRANKEL-STEIN-WEI: agm, sh. 63.

²² COMECON bölgesel bir bütünleşme hareketinden çok, ticareti devletleştirilmiş ülkelerin oluşturduğu bir bloktu. Ticareti yönlendiren, tercihlî bir gümrük tarifesi uygulamasından ziyade, siyasî işbirliğinin sonucunda oluşun zorunlu bir ticarî işbirliği idi.

²³ MOLLE, Willem: *The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy*, Second Edition, Aldershot, 1994, sh. 471.

rekabetinden ve Japonya'nın adil olmayan korumacılığının olumsuz etkilerinden etkin bir şekilde korumak için kullanılmaktadır²⁴.

Asya'daki ekonomik birleşme hareketi, NAFTA ve AB'den biraz farklıdır. Çünkü, o, GATT çerçevesindeki çok taraflı ticarî liberalleşme üzerine inşa edilmiştir ve yöreye yönelik Japon sermayesi tarafından sürekli olarak uyarılmaktadır²⁵.

Ekonomik bütünleşme kendi başına bir hedef değil, refahın artırılması amacı ile kullanılan bir araçtır²⁶. Bu nedenle, ticarî blokların, dünya refahını artıran çok taraflı ticarî sistemi destekleyen mi, yoksa onu temelinden sarsan oluşumlar mı oldukları konusunda ekonomistler anlaşmış değillerdir.

Bölgesel ticarî blokların ayırıcı olmayan ticarî sistemi destekleyen mi, yoksa, onu sarsan bir bloklaşma mı olduğu, büyük çapta anlaşmanın nasıl dizayn edildiğine ve anlaşmaya katılımın serbest olup olmadığına, WTO (DTÖ-Dünya Ticaret Örgütü) kurallarına uyup uymadığına ve belli bir ölçüde de MFN liberasyonu içerip içermediğine bağlıdır²⁷.

Bölgeselleşmenin çok taraflı ticaret sistemini desteklediğini savunanlar, bölgeselleşmeler sayesinde, ticarî engelleri kaldırma veya azaltma konusunda kapsamlı anlaşmaların yapılabildiğini ifade ederek, bölge bazında var olan ulusal lobilerin etkinliklerinin azaltılabildiğini ve ölçek ekonomisi imkanlarının ticarî kısıtlamalara karşı bir direniş ortamı yarattığını ifade etmektedirler²⁸.

Aksi görüş taraftarlarına göre, bölgeselleşme, çok taraflılığı geciktirmekte veya engellemektedir. Bölgesel bloklar, büyük pazar güçleri ile içe dönük bir yapılanmaya doğru yönelmekte ve işbirlikçi olmayan bir oyunu başlatmaktadır. Bu tehlike, Uruguay Turu müzakerelerinin Aralık 1993'de başarı ile tamamlanması nedeniyle büyük çapta savuşturulmuştur. Çünkü tarifeler ve tarife dışı engeller azaltılmış ve ayrıca, hizmetler ve tarım, ilk kez çok taraflı ticaret müzakerelerine dahil edilmiştir²⁹.

Bölgesel bütünleşmelerin küreselleşmeyi olumsuz yönde etkilediğini ifade eden bu görüşlere rağmen, geçen yirmi yıllık süreçte, hatta GATT'ın kuruluşundan bu yana, dünya ticareti ve bütünleşmeler arası ticaret, büyük bir gelişme göstermiştir. Bununla birlikte bütünleşme hareketlerinin, birlik içi ticareti daha hızlı artırdığı, bütün örneklerde olmasa da doğrudur. Burada en önemli nokta, bütünleşme sürecinde birliğin, birlik dışı ticaretinin azalıp azalmadığı ve mevcut koruma düzeyinin ve biçiminin birlik dışı ile ticareti caydırıp caydırmadığıdır.

²⁴ SALVATORE, Dominick - KLEIN, Lawrence, R. : "Welfare Effects of the North American Free Trade Agreement", *Journal of Policy Modeling*, 17(1995- April; No. 2)174.

²⁵ SALVATORE - KLEIN: agm, sh. 174.

²⁶ MOLLE: age, sh. 471.

²⁷ SHIELLS, Clinton: "Regional Trading Blocs: Trade Creating or Diverting?", *Finance & Development*, 32(1995-March; No. 1)30.

²⁸ SALVATORE- KLEIN: agm, sh. 175.

²⁹ SALVATORE- KLEIN: agm, sh. 175.

Geleneksel dış ticaret teorisine göre, dünya refahı açısından birinci en iyi durum, dünya ölçeğinde serbest ticaret durumudur. Çünkü, Pareto optimumu açısından, dünya kaynaklarının en iyi kullanımını sağlamaktadır³⁰.

Birinci en iyi tercihin, en azından pratik olarak önümüzdeki üç beş yıllık bir dönem zarfında ulaşılabilecek bir hedef olmadığı kabul edilebilir³¹.

İkinci en iyi durumun, her ülkenin diğerine MFN kuralını uyguladığı sistem olduğu GATT tarafından ifade edilmiştir. Bununla birlikte GATT'ın 24-a maddesi, katılımcı ülkelerin kendi aralarında serbest ticaret alanları oluşturabilmelerine izin vermiştir. Bu tür anlaşmalarda, bölge içi ticaretten, ticareti engelleyen kuralların kısmen değil, tamamen kaldırılması öngörülmüştür. Diğer taraftan, üye olmayan ülkelere karşı uygulanan engellerin yükseltilmemesi gerekmektedir³². Bu doğrultuda gümrük birliği, eğer serbest ticarete ulaşılamıyorsa, en iyi ikinci çözümdür. Üye ülkeler, artan ihtisaslaşmadan ve artan ticaretten faydalanacaklar ve kârlı çıkacaklardır. Bununla birlikte, bölgeselleşmenin ticaret saptırma ve ticaret yaratma etkisine bağlı olarak, gümrük birlikleri, üye ülkelerin ve diğer bütün dünyanın refahının azalmasına da sebep olabilir³³.

Statik bir yaklaşımla, GATT'ın 24-a maddesine göre oluşturulan serbest ticaret bölgeleri, bölgesel refahı artırmaktadır. Dinamik bir yaklaşımla, serbest ticaret anlaşmaları, daha liberal bir dünya ticaretini amaçlayan müzakerelerde gerekli politik desteği sağlamada bir atlama taşı görevini üstlenmektedir³⁴.

Herhangi bir çeşit tercihli ticaret anlaşması oluşturmadan veya serbest ticaret alanı oluşturmadan da, ülkeler, uzak ülkelere ziyade, taşıma maliyetleri nedeniyle daha çok kendi komşuları ile ticaret yapmaktadırlar. Yakınlığın belirlediği doğal ticaret akımları bağlamında, bölgesel ticarî blokların kurulması, iyi olarak kabul edilebilecek bir süreçtir. Bu nedenle, Serbest Ticaret Anlaşmaları sadece dünyanın aynı bölgesinde yer alan veya aynı alt bölgede yer alan komşu ülkeler arasında kurulabilmelidir. NAFTA-Şili Anlaşması, bunun istisnası olarak kabul edilebilir³⁵.

Küreselleşmenin aksi yönündeki bazı davranışlara rağmen, küresel bir dünya ekonomisi doğrultusundaki akımların daha kuvvetli olduğu veya giderek kuvvetleneceği aşağıdaki sebeplerden ötürü daha akla yatkındır³⁶.

³⁰ SALVATOE- KLEIN: agm, sh. 16; FRANKEL- STEIN- WEI: agm, sh. 64.

³¹ FRANKEL- STEIN- WEI: agm, sh. 64.

³² FRANKEL- STEIN- WEI: agm, sh. 64.

³³ SALVATOE- KLEIN: agm, sh. 164.

³⁴ FRANKEL- STEIN- WEI: agm, sh. 64.

³⁵ FRANKEL- STEIN- WEI: agm, sh. 66.

³⁶ FUKUKAWA: agm, sh. 310-311.

Dünya, pazar ekonomisi ve serbest ticaretin önemini ve değerini giderek daha geniş çapta anlamaktadır. Bunun ötesinde dünya ekonomisi, bu doğrultuda, geri dönüşü mümkün olmayacak boyutta bir aşamaya ulaşmıştır. Özellikle Güney ve Doğu Asya ekonomileri arası bağımlılık, Uruguay Turu ticaret müzakerelerinin henüz kesin bir sonuca ulaşmadığı bir dönemde dahi, Soğuk Savaş sonrası dönemin önemli bir faktörü olarak ortaya çıkmıştır.

Güncel teknolojik gelişme, bilimin, teknolojinin ve değişik alanlarda ortaya çıkan teknolojik füzyonun, karşılıklı simülasyonu tarafından karakterize edilmektedir. Örneğin, fabrika, ofis ve ev otomasyonu ve yeni biyolojik maddelerin simülasyonu alanlarında ortaya çıkan yeni teknolojiler, sınır tanımadan ülkeler arasında ortaklaşa yeni iş alanları yaratmaktadır. Bunlar arasında, yüksek teknoloji ürünü yarı iletkenler ve yüksek densite TV'ler sayılabilir. Bunların dışında, tek bir ülkenin kendi başına üstesinden gelemeyeceği, Fotovoltatik Enerji Üretimi, Uluslararası Temiz Enerji Üretimi Projesi ve Büyük Sahra'da bitki yetiştirilmesi gibi problem alanlar da ortaya çıkmıştır.

Gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar, emeğin uluslararası olarak dağılımını geliştirmektedir.

Yüksek teknolojinin ve hizmet ticaretinin giderek başlıca rolü üstlendiği güncel sınıai yapıda, her ülkenin mukayeseli üstünlüğünü etken olarak kullanması, emeğin uluslararası düzeyde düzenli biçimde gelişerek yatay ve dikey dağılımını sağlamaktadır³⁷.

Dünya nüfusunun hızla artması ve yıkıcı boyutta küresel çevre problemleri, ülkelerin ortak hareket etmelerini ve ortak politikalar geliştirmesini ve işbirliğini zorlamaktadır.

Küreselleşmeyi engelleyen faktörler ise;

- dünya ekonomik büyümesinin yavaşlaması,
- bazı sanayileşmiş ülkelerde küreselleşme doğrultusundaki siyasi motivasyonun azalması,
- başlıca büyük ekonomiler arasında yaşanan ticaret dengesizliği,
- artan bölgeselleşme eğilimleri,

³⁷ Günümüzde, firmalar, ne şekilde yönelimlere girerse girsinler, ülkenin teknoloji kullanımının genel düzeyi ve hizmet sektörünün hangi alanlarda yoğunlaştığı, ülkenin üretim paternini ve sonuç olarak da, o ülkenin bazı malların ve hizmetlerin üretiminde ihtisaslaşmalarını ortaya çıkaran bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak, teknoloji yoğun mal ve hizmet üretim oranının yüksek olduğu ülkelerde, emek de, teknoloji yüksek sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Emek yoğun teknoloji kullanılarak üretim yapılan gelişmekte olan ülkelerde ise, emek daha çok düşük teknoloji kullanımının yaygın olduğu sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Aynı dağılım ülke ve firma içinde de olmaktadır. Yüksek teknoloji kullanan firmalarda istihdam edilen emek, farklı farklı makine ve teçhizatın kullanımında ihtisaslaşarak, belli bir süre sonra sektörler arası ve firmalar arası akışkanlığını kaybetmektedir. Düşük teknoloji kullanarak üretim yapılan firmalarda ise, emeğin ihtisaslaşması çok yüzeysel kalmaktadır. Bunun sonucu olarak yüksek teknoloji kullanımının yaygın olduğu sanayileşmiş ülkelerde emeğin dağılımı da, esnek olmayan bir yapıya doğru gitmekte, gelişmekte olan ülkelerde ise, yüksek teknoloji kullanımına yatkın emek kıtlığı çekilirken, vasıfsız emek bolluğu ortaya çıkmaktadır.

şeklinde ifade edilebilir³⁸.

Küreselleşmeyi zorlaştıran yukarıdaki problemler çözülebilir mi?

Belli ölçüler içinde de olsa “evet”.

Dünya ekonomisinde belli bir ağırlığa sahip ülkeler, tasarruf ve yatırımların dengelenmesi için makroekonomik politikaların uyumlaştırılmasına çalışarak, yapısal reformları amaçlayan mikroekonomik politikaların da uyumlaştırılması yoluna gitmektedir. Bu eğilim, Temmuz 1993'de toplanan Tokyo Zirvesi'nde de görülmüştür³⁹.

Dünya ekonomisinde lider durumda bulunan değişik ülke orijinli bir çok firma, sınır aşan iş ittifaklarına gitmektedir. Bu ittifaklar, her firmanın bireysel bazda teknik üstünlüğünü bir araya getirerek bir potada birleştirmektedir. Böylece, ekonomik ortam, firmaların teknik gelişmeleri ve keşifleri için daha verimli hale gelmektedir. Böylece, koordinasyon politikası ve sınır aşan iş ilişkileri vasıtasıyla, değişik ekonomik sistemlere sahip başlıca ülkeler belli politikalar setinin oluşturduğu bir bant içinde hareket etmektedir. Bu eylem, uluslararası ticaret ve rekabetin bir ürünüdür⁴⁰.

Dünya ekonomisinin bütünleşmesi doğrultusunda, serbest ticaret, politika koordinasyonu ve pazar koşullarının uyumlaştırılması gerekmektedir⁴¹. Bu amaca yönelik olarak da; Dünya ekonomisinin bütünleştirilmesi için Japon stili ekonominin (Hükûmet-Müteşebbis-Bürokrat işbirliğinin dünya bütünleşmesi aleyhine yaptığı sonuç amaçlı işbirliği⁴²) düzeltilmesi gereklidir.

Dünya ekonomisinin bütünleştirilmesi için gerekli bazı ön koşullar bulunmaktadır⁴³:

Çok taraflı serbest ticaret; Uruguay Turu müzakerelerinin sonuçlanmış olması, dünya ticaretinin serbestleştirilmesini daha da hızlandıracaktır. Ayrıca, sermaye transferleri, hizmet ve teknoloji ticareti de, daha liberal hale gelmiştir. Bunların dünya ekonomik yaşamına büyük çapta yansiyabilmesi, sonuç

³⁸ FUKUKAWA: agm, sh. 314.

³⁹ FUKUKAWA: agm, sh. 314.

⁴⁰ FUKUKAWA: agm, sh. 314.

⁴¹ FUKUKAWA: agm, sh. 314-317.

⁴² *Japon mucizesi olarak adlandırılan sistemin ruhunu, müteşebbis, bürokrat ve politikacı üçgeni oluşturmaktadır. Gayri adil de olsa, azami yarar sağlanabilmesi yolunda müteşebbisler tarafından düşünülen modellere, politikacılar tarafından kukuki dayanak oluşturulurken, amacına uygun olarak bu düzenlemeleri uygulamak bürokrata düşmektedir. Bu sistemi bu şekilde işletmekte, her üç taraf da gönüllüdür. Görüldüğü gibi, burada müteşebbisin büyük çapta kâr maksimizasyonuna dayalı bir modeli bulunmaktadır. İyi uygulandığı zaman bu modelin sonucu bellidir. Modelin temelinde, liberal ticaretin herkesin refahını artıracığına ilişkin felsefesi yoktur. İşte bu nedenle, bu model, sonuç amaçlı işbirliği olarak adlandırılmıştır. Halbuki, bütün ülkelerin refahını artıracığı ifade edilen serbest ticarî ortamda, bazı firmalar piyasadan çekilmek veya başka üretim dallarına geçmek zorunda kalacaklardır. Yani firmaların istikbali pazar koşulları tarafından belirlenmektedir. Sonuç amaçlı işbirliğinde ise, pazarın koşullarının kendi yararına değiştirilmesi eylemi bulunmaktadır ve rekabetin yaratacağı risklerden, rekabeti yok ederek kaçınma vardır.*

⁴³ FUKUKAWA: agm, sh. 312-313.

amaçlı ticaret ve korumacı sanayi politikalarının uygulamadan kaldırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu amaca yönelik olarak, 1994 yılındaki ABD-Japon ticarî görüşmelerinde, Japon ticaret ve cari işlemler fazlasının azaltılması amacıyla, Japon pazarının daha açık hale getirilmesi gündeme gelmiştir.

Sonuç amaçlı ve kamu güdümlü ticarî faaliyetlerin, GATT (WTO) kurallarını hasara uğratmaması için, politika koordinasyonu ve işbirliği önemlidir. Bu tür faaliyetlerin, mutlaka karşılıklı siyasi güven üzerine inşa edilmesi gerekmektedir.

Politika koordinasyonu, ülkeler arasındaki ticareti düzenleyecek olan döviz kurlarının istikrara kavuşturulması ve talebin kontrolü için değil, bazen de yapısal reformlar sırasındaki teknoloji, know-how ve sermaye transferleri için de gereklidir.

Ticarî engellerin azaltılması için, piyasa koşullarının uyumlaştırılması doğrultusunda ilave çaba gerekmektedir. Bu çabaların derecesi de, elbette ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olacaktır. Ekonomi politikalarının uyumlaştırılması sırasında, dünya ekonomisinin bütünleştirilebilmesi için, temel rekabet koşullarının uyumlaştırılması gereği konusunda inançlı olmak gerekmektedir.

Pazar koşullarının iyileştirilmesi konusu, sadece haksız ticaretin önlenmesi ve tekellerin kaldırılması ile sınırlandırılmaz. Fikrî mülkiyet haklarının küresel boyutta korunarak, yaratıcılığın fikrî boyutunun da teşviki gerekmektedir. Ayrıca, teknik özelliklerin standartlaştırılması ve yüksek teknoloji alanındaki ittifakların ve sistematizmin teşvik edilmesi ile bilgi ve iletişim ağları ile dünyanın bütün yörelerinin birbirine bağlanması gereği de aşikârdır.

Dünya ekonomisinin bütünleşmesine doğru giden yolda ilerlemek, hem politik olarak, hem de ekonomik olarak kolay değildir. Küresel çağın başlangıcında, problemlerin çözülmesi ve yeni bir çağın ve yeni bir sistemin kurulması için ülkeler işbirliği yapmak durumundadır. Uruguay Turu ticaret görüşmelerini takiben, dünya ekonomisinin bütünleştirilmesi yolunda mutlak bir adım olacak olan işbirliği arayışı, dünyanın yeni hedefi olacaktır.

1960'lardaki ihracat yapamama endişesine dayanan ithal ikâmecî kalkınma politikaları nedeniyle, kalkınmakta olan ülkelerdeki koruma seviyesi, kalkınmış ülkelere göre ciddi ölçüde daha yüksektir⁴⁴.

İthalat liberasyonunun, ihracat performansını olumlu yönde etkilediği kabul edilmekle birlikte⁴⁵, sanayileşme, çok uzun bir süredir ekonomik

⁴⁴ KOL, J.: "Extent and Evaluation of Protection in Developing Countries", *Open Economies Review*, 6(1995-January; No. 1)86.

⁴⁵ Ay. fik.: KOL: agm, sh. 98.

kalkınmanın vazgeçilmez bir aşaması olarak, ihracat fikrinden tamamen ayrı olarak ele alınmıştır. Ekonomik kalkınma, ekonomi içindeki emeğin bir bütün olarak üretkenliğinin artırılması olarak gösterilerek, sınai faaliyetlerin ve hizmet sektörünün, tarım sektöründeki düşük üretkenlik seviyesindeki emeği emmesi gerektiği ifade edilmektedir⁴⁶. Bununla birlikte, özellikle Latin Amerika'da kalkınmakta olan ülkelerde sanayileşme, milli sınırlar içinde yerleşik bebek sanayilerin dış rekabete karşı korunması suretiyle başarılı olabilmıştır⁴⁷.

Kalkınmakta olan birçok ülke, kendi sanayiini geliştirebilmek için ihracattan çok kendi iç pazarını düşünerek hareket etmekte, bunu da, kendi sanayiini dış rekabetten, yüksek oranlı ithalat engelleri ile koruyarak sürdürmektedir. Bununla birlikte, birçok başka ülke, özellikle Asya'daki ülkeler politika uygulamaları konusundaki önceliği, ithalat karşıtı politikalardan çok, kendi iktisadî kalkınmalarını realize etmek için, ihracat artırıcı politikalara yoğunlaşma konusuna vermiştir⁴⁸.

Mevcut bölgesel bütünleşmelerin ne ölçüde başarılı oldukları da ayrıca tek tek tartışılabilir. Birçoğu kuruluş aşamasını dahi tamamlayamamıştır. Bir kısmı şeklen mevcuttur. Teorik olarak, bölgesel bütünleşmelerin asıl amacı, üye ülkeler arasındaki ticaret hacmini artırarak bölge ülkelerinin refah düzeyini yükseltmektir. Bölgesel bütünleşme hareketlerinin yaşandığı yaklaşık geçmiş 40 yıllık dönem, birleşmenin hukukî alt yapısının kurulmasının başarı için yeterli olmadığını göstermiştir. Birbirlerine neredeyse satacak malı olmayan ülkeler arasında kurulan bütünleşmeler, ülkelere ciddi bir getiri sağlamamaktadır.

Buna karşılık, iktisaden belli bir gelişmişlik düzeyinin üstünde olan ülkelerin kurduğu birleşmeler daha fazla başarı şansına sahiptir. İthal korumaları, firmaları, uluslararası rekabetten izole ederek, sınırlı büyüklükteki iç pazara dönük üretim yapmaya teşvik etmektedir. Bunun sonucu olarak da, kalkınmakta olan ülkelerde yerleşik birçok firma, büyük bir olasılıkla ülkenin mukayeseli üstünlüğü olmayan birçok sektörde ve küçük ölçekli olarak faaliyet göstermektedir⁴⁹. İktisaden kalkınmış ülkelerde firmalar üretimlerini, büyük çapta ülke dışı rekabete açık olarak yapmaktadırlar. Ayrıca kendi ülkelerinde, aynı tür malı üreten çok sayıda firma olması da ayrı bir rekabet unsurudur. Bu nedenle firma, pazar olarak, sadece üretim faaliyetini sürdürdüğü ülkeyi değil, bütün dünyayı göz önüne almak durumundadır. Diğer taraftan, sanayileşmiş ülkeler arasında sermaye hareketliliği ve firma içi ve sektör içi ticaret oldukça yüksektir. Bunun yanı sıra, sermaye hareketliliğini engelleyici uygulamalar oldukça azdır. Bu da, beraberinde, firmalara, üretim faaliyetlerini, en yüksek kârın sağlanacağı ülkede veya ülkelerde sürdürebilme imkanını getirmektedir⁵⁰. Diğer taraftan, sanayileşmiş ülkelerde firmalar, hammadde

⁴⁶ KUZNETS and LEWIS: Naklen KOL: agm, sh. 86.

⁴⁷ KOL: agm, sh. 86.

⁴⁸ KOL: agm, sh. 86.

⁴⁹ KOL: agm, sh. 90.

⁵⁰ Ay. fik.: EKİN Nusret: "Yoksa İstihdamda Altın Çağ Sona Mı Erdi?" Milliyet, 30 Temmuz 1997, sh. 7.

yoğun ve ölçek yoğun üretim dallarından mühendislik ve bilim yoğun sanayi dallarındaki üretim faaliyetlerine geçişi, büyük çapta sağlamışlardır. Her ne kadar, hammadde ve ölçek yoğun sanayi dallarındaki faaliyetler halen bu ülkelerde devam etmekte ise de, bu sektörlerdeki bütün teknolojik yatırımların, mühendislik ve bilim yoğun sanayilerin üretimleri ve buluşları ile sağlandığını, bu sanayilerin de o ülkelerde yoğunlaşmış olduğunu göz önünde tutmak gerekmektedir. Dolayısıyla, bu ülkelerde talep edilen mal çeşidi de günden güne artmakta ve mallarda istenen fonksiyonel özellikler de gelişme göstermektedir. Bu süreç, beraberinde başka bir davranışı da zorlamakta, araştırma ve geliştirme harcamalarının mühendislik ve bilgi yoğun sanayilerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Bu da, bilgi transferi veya parça veya komponent ticareti vb. şeklinde de olsa, firmalar arası işbirliğini ve daha ileri noktada firma içi ticareti yoğunlaştırmaktadır.

Görüldüğü gibi, gerçekte birbirine rakip kavramlar olan rekabet ve işbirliği, ülkeler arasında ve ülke içinde birlikte yaşanmakta ve yaşamaktadır. Eylem, ülke içinde işbirliği, ülke dışına karşı rekabet veya savunma (korumacılığı savunma) değildir. Aslında firmalar, teorik olarak, işbirliği içinde olduğu firmalarla bile rekabet etmektedirler. Bu da bugün ülkeleri, mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu malları üretme uğraş ve düşüncesinden uzaklaştırarak, firmaları, her yerde rekabet edebilecekleri ve gerekirse işbirliği yaparak pazarı paylaşabilecekleri ve hatta pazarda tek mal gibi görülen malların üretimini sayısal olarak veya komponent olarak paylaşarak, üretimde yoğunlaşmaya doğru sevk etmektedir⁵¹. Bu noktaya ulaşmış çok sayıda firmaya sahip olan ülkelerin bütünleşmeleri, artık, birbirlerini tamamlamaktan çok, rekabetin artmasıyla daha kaliteli üretimin gerçekleştirilmesiyle ve böylece pazarın hızla büyümesi ve firma ve sanayi içi ticaretin artmasıyla oluşmaktadır.

Çok taraflı ticaret müzakerelerine katılan birçok sanayileşmiş ülke, kendi aralarında serbest ticaret anlaşmaları yapmışlar, bunun sonucunda sanayileşmiş ülkeler arasında ticaret politikaları uyumlaşmaya başlarken, sanayileşmekte olan ülkeler arasında politika farklılıkları derinleşmiştir⁵². Hiç kuşkusuz, sanayileşmiş ülkelerdeki ve ülkeler arasındaki ticaretin, yukarıda ifade edildiği şekilde, kusursuz olarak işlediği söylenemez. Bununla birlikte yönelişin bu yönde olduğu, GATT Uruguay Turu Ticaret Müzakerelerinde de görülmüştür. Gelecek kuşakların yaşayacağı sanayi-ticaret evriminin kaçınılmaz olarak bu doğrultuda olacağı savunulabilir. Bunu gerçekleştirenler de, uluslar veya milli devletler değil, firmalar olacaktır. Bu noktada devlete veya siyasî otoriteye düşen görev, ulusal ve uluslararası düzeyde sistemi işletecek hukukî düzenlemelerin hazırlanmasını sağlamadır.

Genellikle tarım ürünleri ve maden satan ülkeler arasında kurulan bütünleşmelerin fazla başarılı olduğu söylenemez. Çünkü, bu tür ülkelerin

⁵¹ Firmaların bu kararlarını vermeleri sırasında, üretim faaliyetlerini sürdüreceği ülkenin genel koşullarını değerlendirdiğini, bu koşulların da, o ülkenin mukayeseli üstünlüğünü belirleyen faktörler olduğunu kabul etmek gerekir. Bununla birlikte firma tercihinin, daha çok bireysel bir tercih olduğunu ve tamamıyla da mukayeseli üstünlüğe dayanmadığını da kabul etmek gerekir.

⁵² KOL: agm, sh. 98.

ihracatı birbirinin rakibi durumundadır ve kendi ülkeleri yerine diğer ülke pazarlarında rekabet etmektedirler. Bu rekabetin, sanayi ürünlerinde yaşanan rekabete benzer bir rekabet olduğu söylenemez. Yani, ihraç malları, ithalinde yüksek vergi uygulanan mallardan oluşmaktadır. Sanayileşmenin belli aşamasına ulaşıncaya kadar maden, tarım ürünü ve tarımsal sanayi ürünü ihraç edebilen bu ülkelerin ihracat yapıları birbirine çok benzemektedir. IMF'e (1992) göre, 1980 ortalarından beri kalkınmakta olan birçok ülke yapısal reformlar ve ticarî liberalleşme konusunda ikna olmuştur. Bu reformlar halen devam etmektedir. Birçok ülke yakın bir gelecekte açık ticarî sistemi uygulayacaktır. Bu son reformların en önemli özelliği, uluslararası kurumlarca sık sık desteklenen entegre bir paketin parçası şeklinde olmalarıdır⁵³.

Bu ticarî reformların uzun dönemli başarısı için siyasî istikrarın şart olduğu Michaely, Papageorgiou ve Choksi (1991) tarafından ifade edilmiştir⁵⁴.

Bundan önce uygulanan yapısal reformlar, büyük çaplı makroekonomik programların bir parçası olarak uygulanmıştır. Aslında bu reformlar, kamu kesiminin etkinliğinin artırılması, kamu harcama ve vergi programlarının geliştirilmesi ve doğrudan yabancı yatırımların cezbedilmesi için kullanılmıştır. Açık ticarî sistemi uygulamaya başlayan bir ülke için diğer bir amaç da, ticaret politikası reformlarının sebep olduğu uyumlaştırma maliyetlerinin azaltılmasıdır. Örneğin, daha önce korunan bir sektör, artık ithalat rekabetine açık hale getirilmektedir⁵⁵.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan türden bir benzerlik, bir anlamda sanayileşmiş ülkelerin dış ticaretlerinde de mevcuttur. Fakat bu benzerlik sadece biçimseldir. Yani, sanayileşmiş bir ülkenin dış ticaret yapısı, bir diğerinin dış ticaret yapısına çok benzer durumdadır. Öncelikle hem ihracatları, hem de ithalatları çok çeşitli maldan oluşmaktadır. Hemen hemen her türlü mal ithal edilirken, her türlü mal ihraç da edilmektedir. Yani, iç pazar, tarım ürünleri pazarı dışında, gümrük duvarları ile kapatılmamıştır. Herhangi bir malın bir ülke tarafından hem ihraç, hem de ithal edildiği çok rahatlıkla görülür. Hatta, bir mal, bir ülkeden ithal edilirken, çoğu kez aynı anda aynı ülkeye ihraç edilebilir. Buradaki hâkim uygulama biçimi, devletler arası ilişkilerin değil, firmalar arası ilişkilerin ön plana çıkmasıdır.

Gelişmekte olan ülkelerin ithalatları daha ziyade yatırım yapmak için ithal edilen makinelerden ve üretemedikleri zorunlu tüketim mallarından oluşmaktadır. Çok az çeşitlilikte bir ihracat yapısına sahiptirler. Yani, fiilen gerçekleşen ithalatları ile ihracatları yapı itibariyle birbirine benzemektedir. Buna karşılık sanayileşmiş ülkelerin ithalatı ile ihracatı büyük çapta birbirine benzemekte, ihraç ettikleri birçok ürünü ithal de etmektedirler. Başka bir ifadeyle, ülkelerin ihraç malları, ithal malları ile büyük çapta rekabet içindedir. Yani mallar hem iç pazarda, hem dış pazarda, hem birlik içinde, hem birlik dışında birbirleriyle rekabet etmektedir. Günümüzde ülkelerin ihtisaslaşması

⁵³ KOL: agm, sh. 94.

⁵⁴ Naklen KOL: agm, sh. 95.

⁵⁵ KOL: agm, sh. 96.

fikrinin, ileri seviyeye ulaşmış bütünleşme hareketleri içinde artık önemini yitirdiği, firmaların -sektörlerin değil-, hatta firmanın alt dallarının ihtisaslaşmalarının çok daha önemli hale geldiği ileri sürülebilir. Dolayısıyla, "firma düzeyinde sağlanan verimlilik artışları ve onun sağladığı rekabet gücü", birbirini tamamlayan ekonomiler arasındaki "bütünleşme" fikrinden daha güçlü ve peşinde koşulan bir kavram olarak gündemdedir. Bunun sonucu olarak, birlik içi gümrük duvarlarının indirilerek kaldırılması ve birlik içi serbest ticaret, birlik dışına karşı koruma duvarlarının inşası fikrinin yerine geçmiştir. Artık ileri düzeydeki bütünleşmelerin temel amacı koruma değil, pazarda rekabetin tam tesisi ve dışarıya karşı da haksız rekabetten korunmadır. Bu nedenle, gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilen bütünleşmelerin küreselleşme fikrine temelden ters düştüğü söylenemez. Aksine küreselleşmeye gidilen yolda önemli bir aşama olduğu ifade edilebilir. Bu süreci doğru algılayamayan kamu otoritelerinin, ekonomilerini bu yönde geliştirmeleri mümkün olmayacak, bütün gelişme özel sektörün sağlayacağı başarı ile sınırlı kalacaktır.

UNCTAD'a göre, gelişmekte olan ülkelerdeki korumanın yapısı ve seviyesi, gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaretin gelişmesini engelleyen bir görüntü ortaya koymaktadır. Ayrıca, kalkınmakta olan ülkelerin gümrük gelirleri, kalkınmış ülkelere 9 kat, tarife dışı engeller ise 4 kat daha büyüktür. Hem kalkınmış hem de kalkınmakta olan ülkelerde proses seviyesi arttıkça koruma seviyesi de artmaktadır⁵⁶.

Buraya kadar ifade edilenlerden, başarılı bütünleşmelerin sadece sanayileşmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilebileceğini anlamamak gerekir. Aksine sanayileşmiş ülkelerin oluşturduğu bir bütünleşme hareketi içinde, gelişmekte olan bir ülkenin her zaman büyük bir şansı vardır.

İkinci Dünya savaşından beri kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkeler, ticaret politikaları konusunda farklı yönere doğru yönelmişlerdir. Özellikle Avrupa'daki birçok kalkınmış ülke, GATT çerçevesinde sürdürülen bir seri ticaret müzakerelerine aktif olarak katılmıştır. Bu ülkeler, ticarî liberalleşmeyi sağlayan birçok anlaşmayı imzalamış ve bölgesel bazda alt gruplar olarak bütünleşmeyi başarmıştır. Bunun sonucunda, sanayileşmiş uluslar arasında ticarî politikalar uyumlaşmaya başlamıştır. Kalkınmakta olan ülkeler ise, yakın geçmişe kadar, çok taraflı ticaret müzakerelerinin dışında durmuştur. Bunun sonucu olarak, sanayileşmekte olan ülkelerin, hem sanayileşmiş ülkelerle, hem de kendi aralarındaki ticaret politikası farklılıkları derinleşmeye başlamıştır. Çünkü, ticaret politikaları GATT anlaşmasında yeknasak bir disipline bağlanmamış ve kalkınmakta olan ülkeler yüksek korumaları muhafaza ederek müzakereleri tamamlamıştır⁵⁷.

Kalkınmakta olan birçok ülkenin, dış ticaret ve dış finansmanı kontrol etmek istediği bilinmektedir. 1973'deki petrol krizine ve 1980'lerin başındaki

⁵⁶ KOL: agm, sh. 96.

⁵⁷ WOLF (1987): Naklen KOL: agm, sh. 89.

borç krizine duçar olan birçok liberal ülke, bu krizlere reaksiyon olarak dış ticaret ve ödemeler sistemini kısıtlamıştır⁵⁸.

Ödemeler dengesi zorlukları nedeniyle alınabilecek tedbirler konusundaki deklârasyon, 1979 yılında Tokyo Turu Ticaret Müzakerelerinin sonunda kabul edilmiştir⁵⁹. Çok önemli iki sebepten ötürü, ödemeler dengesi zorlukları nedeniyle başvuru kısıtlamalarının yararı günümüzde asgari düzeye inmiştir. Birincisi, oynak döviz kurları ve sermaye mobilitesi nedeniyle, ticarî kısıtlamaların etken bir şekilde uygulanması mümkün olamamakta ve hatta ters sonuçlar bile ortaya çıkabilmektedir. Çünkü, kısıtlayıcı ülkelerde, ülke parası reel olarak değer kazanabilmekte ve ulaşılmak istenen sonucun tam tersi, gelir artırıcı işlemler yerine, gider artırıcı ve borç stokunu artıran işlemler artmaya başlayabilmektedir. İkinci olarak, makro ekonomik politikaların ve de özellikle ödemeler dengesi zorlukları ile ilgili olarak, korumacı ticaret politikaları uygulaması yerine, döviz kuru politikasının önemi konusunda artan bir bilinçlenme vardır⁶⁰.

Dünya Bankasının 1988 yılında gelişmekte olan ülkelerde vergilendirme üzerine yaptığı bir analizde, kalkınmakta olan ülkeleri geniş tabanlı bir gelir vergisi ve tüketim vergisi uygulamasından alıkoyan faktörün, iyi yetişmiş idari personel yokluğu olduğu ortaya konmuştur⁶¹.

IMF (1992), büyük çapta ithalat vergileri ile idare edilen ülkelerde, tarifelerde yapılacak ciddi bir indirimden önce, mutlaka ulusal vergi reformunun yapılması gereğini vurgulamıştır⁶².

Her ne kadar günümüzdeki başarılı bütünleşmelerin temel felsefesi yukarıdaki şekilde ifade edilebilirse de, gelişmiş ülkelerde de hâlâ korumacılık eğilimlerinin varlığı aşikârdır. Yani, iki eğilim birlikte yaşamaktadır. Tarım ürünleri ticaretindeki korumacılığın aşırı düzeyde olduğu da su götürmez bir gerçektir.

GATT Uruguay Turu görüşmelerinde korumacılığın azaltılması yönünde büyük hamleler gerçekleştirilmişse de, ülkeler çok farklı nedenlerle korumacılığı halen sürdürmektedirler.

Sanayi ürünleri ticaretindeki korumanın belli bir takvim dahilinde azaltılması kabul edilmişse de, tarım ürünleri ticaretinde ulaşılan seviyenin sanayi ürünlerinde ulaşılan noktaya göre yeterli olduğu söylenemez.

Liberal ticarî sistemin MFN kuralı dışında vazgeçilmez bir ölçü ve standardının olduğunu da söylemek zordur. Özellikle dünya ticaretinde büyük paya sahip ve ticarî kuralların belirleyicisi durumundaki ülkelerin arasında

⁵⁸ KOL: agm, sh. 88.

⁵⁹ KOL: agm, sh. 88.

⁶⁰ KOL: agm, sh. 88.

⁶¹ KOL: agm, sh. 97.

⁶² KOL: agm, sh. 88.

yazılı olmayan, ama iç hukukunda kural haline getirdiği zımnî anlaşmalar, bir anlamda evrensel kavramlar haline gelerek, liberalizmin cari sınırını oluşturmuştur denebilir. Hatta bugün bu kurallara uymayan ülkelere birçok yaptırım ve kısıtlayıcı tedbir uygulanarak, bu ülkeler bu kurallara uymaya zorlanmaktadır. Bu kuralların birçoğu Dünya Ticaret Örgütünü kuran anlaşmaya yansıtılmıştır. Bu bağlamda liberalizm, bir girişimde bulunmak için izne gerek olmayan, fakat, çok güçlü bir denetimin var olduğu sistem olarak tanımlanabilir. Daha geniş bir ifade ile liberalizm, politikacı ve bürokratların, kendi koydukları kuralları uyguladığı ve geniş çapta izne dayanan sistem değil, olsa olsa, kurallara uyulup uyulmadığının çok iyi denetlendiği bir sistemdir ve sistem izinle değil, denetimle çalışmaktadır.

2- Bölgesel Bütünleşme Olgusuna Genel Bakış

a) Bölgesel Ticarî Bütünleşme Çeşitleri

i-Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgesi, prensip itibariyle, üye ülkeler arası ticaretten tarife ve tarife dışı engellerin kaldırıldığı bütünleşme şeklidir. Bununla birlikte, her bir üye ülkenin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı tarife ve tarife dışı engeller diğer üye ülkelere bağımsız olarak uygulanır. Bu sebepten, menşee kurallarının uygulanması serbest ticaret bölgesinde daha da önem kazanmaktadır. Bazı serbest ticaret bölgeleri, son zamanlarda yatırım kurallarının, hizmet ticaretinin, kamu alımlarının liberasyonu ve ticaret politikalarının uyumlaştırılması gibi, daha ileri düzeyde bütünleşmeye yönelik diğer adımları da içermektedir.

GATT'ın XXIV. maddesine göre serbest ticaret bölgesi, üyeler arasında, "ticaretin neredeyse tamamına yakın bir bölümünden vergi ve diğer kısıtlamaların kaldırılması", olarak tanımlanmıştır.

Bununla birlikte, serbest ticaret bölgeleri, korunma önlemleri ve antidamping tedbirleri gibi bazı uygulamaları da muhafaza edebilmektedir. Örneğin, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararının 44'üncü maddesi, Topluluk tarafının Türkiye çıkışlı ithalata karşı, GATT'ın XXIV. maddesi hilafına, korunma önlemleri ve antidamping tedbirleri uygulayabilmesine imkan tanımaktadır.

ii-Gümrük Birliği

Gümrük birliği, üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak bir gümrük tarifesine sahip olan serbest ticaret bölgesidir. GATT'ın XXIV. maddesi gümrük birliğini, üye olmayan ülkelere yapılan ticarete "büyük çapta aynı vergi ve ticarî mevzuat uygulaması" olan serbest ticaret bölgesi olarak tanımlamaktadır.

Ayrıca, yeni kurulan bir birliğin yeni koruma seviyesinin ve mevzuatının, birlik kurulmadan önceki seviyesinden daha yukarıda ve daha kısıtlayıcı olamayacağı da yine aynı maddede belirtilmektedir.

iii-Ortak Pazar

Ortak pazar, bölgesel faktör hareketliliğinin serbest olduğu gümrük birliğidir. Yani, başka bir ifadeyle, emek ve sermayenin serbest dolaşımının sağlandığı ve hizmetlerin sınır tanımadan serbestçe ticaretinin yapılabildiği (bu müteşebbislerin de serbestçe dolaşımı anlamına gelmektedir) bir gümrük birliğidir.

vi-Ekonomik Birlik

Ekonomik birlik, örneğin, makroekonomik ve düzenleyici politikalar gibi bazı temel ekonomi politikalarının uyumlaştırıldığı bir ortak pazardır. Ortak pazarın zaman içinde politika uyumunu zorlaması sonucunda, ortak pazar ile ekonomik birliğin farkının kalmayacağı, geçen zaman içinde yaygın bir görüş olarak ortaya çıkmıştır.

b) Bölgeselleşme Dürtüsü

Bölgesel bütünleşme doğrultusunda yoğunlaşan arzular birçok farklı nedene dayanmaktadır. Bunlar, anlaşmadan anlaşmaya, katılımcı ülkelerin birinden diğerine farklılık göstermektedir.

i-Bölgeselleşmeden beklenen ekonomik sonuçlar

Ölçek ekonomisinin yarattığı imkanlardan yararlanıp, bölgesel bazda ihtisaslaşma yoluyla, eylem içinde öğrenerek, bölgesel pazarı genişletip, sermayeyi cezbederek, geleceğe dönük hızlı ekonomik gelişme arzusu, hem gelişmekte olan ülkelerde, hem de sanayileşmiş ülkelerde, bölgeselleşmenin temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Ölçek ekonomisinin ortaya çıkaracağı imkanlardan yeterince yararlanılmasını sağlamak amacıyla İç Pazar Programının tamamlanması fikri, Avrupa Birliğinde ön plana çıkan düşünce olurken; Afrika'da, ekonomik büyümeyi engelleyen fiziki ve beşeri sermaye kıtlığının, tek tek millî ekonomiler tarafından üstesinden gilemeyecek bir kısıt olduğu inancı, bütünleşmenin ana motiflerinden birisini oluşturmaktadır. Sahra Güneyi Afrika bütünleşmesinin (Kuzey Afrika dışındaki Afrika'da, bütün bütünleşme hareketleri) altında yatan anahtar faktörün bu görüş olduğu belirtilmektedir.

AFTA'nın ve MERCOSUR'un zımnî hedefi de, bölgeyi istikrarlı ve zengin bir tek pazar olarak göstererek, yabancı sermayeyi bölgeye çekip, ölçek ekonomisinin yararlarını ortaya çıkarmaktır. Meksika'nın NAFTA içindeki temel motivasyonu da bu görüşe dayanmaktadır.

Bölgeselleşmenin başka bir etkisine örnek ise; İsviçre ve Avrupa Birliği arasındaki ticaret için 100 devlet memuru ve 1000 özel sektör görevlisinin istihdamını gerektiren dört milyon takım dokümanın artık daha basitleştirilmesidir⁶³. Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşmalarının gerekli kırtasiye miktarını büyük çapta azaltacağı kabul edilmektedir.

Avrupa Birliğine göre NAFTA'nın sağladığı ilave refah etkisinin daha az olduğu ifade edilebilir. Çünkü, özellikle ABD ile Kanada arasında zaten ticarî engeller NAFTA kurulmadan önce de en az düzeyde idi. 1980'lerin ortalarında gerçekleştirilen liberasyondan sonra Meksika'nın uyguladığı ticarî engeller de oldukça düşük seviyede idi⁶⁴. Bu nedenle, nihaî engellerin kaldırılmasının refah etkisi, oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır.

İkinci olarak, NAFTA içi ticaret oranının (% 38), AB içi ticaret oranına (% 64) göre düşük olması, NAFTA'dan beklenen refah artışının düşük düzeyde kalmasına sebep olacaktır. Ülkeler arası ekonomik bağımlılığın çok

⁶³ SENTI (1986): Naklen FLAM, Harry: "EC-Enlargement: EFTAs and the East From EEA to EU: Economic Consequences for the EFTA Countries", *European Economic Review*, 39(1995)461.

⁶⁴ SALVATORE- KLEIN: agm, sh. 168.

daha fazla olduğu 1958 yılında, bu oran AB Ülkeleri için ancak yüzde 40 dolayında idi. Buna karşın, NAFTA için ticaret oranının, Meksika ve Kanada'nın, ABD'nin ihracatını büyük oranda mas etme şansı bulunmaması nedeniyle, hiç bir zaman AB seviyesine çıkması mümkün gözükmemektedir⁶⁵.

Ticarî genişlemenin refah etkisini sınırlayan bir diğer faktör de, ABD'nin teknolojik yönden, Kanada'nın doğal kaynak yönünden, Meksika'nın da vasıfsız emek yönünden zenginliği, bu ülkeleri rekabetçi bir yapıdan uzaklaştırarak, tamamlayıcı ülke konumuna doğru götürmektedir. Bu nedenle de NAFTA'nın refah artırıcı etkisi, AB'den daha azdır⁶⁶.

Stolper-Samuelson teoremine göre, serbest ticaret, serbest ticarete katılan bütün ülkelerdeki kıt faktörlerin zaman içinde fiyatlarını düşürecektir.

ii-Ekonomik Olmayan Sonuçlar

Bölgesel göçlerin önlenmesi ve bölgesel güvenliğin sağlanması gibi dış politika güdüleri de bölgesel bütünleşmelerin önemli bir nedenidir. Güneydoğu Asya Milletleri Kuruluşu'nda olduğu gibi, AB'nin kuruluşunun kökeninde de bu tercih yatmaktadır. Bazı EFTA ülkelerinin AB'ye katılmaları da aynı temel düşünceden kaynaklanmıştır. Orta Doğu ve Afrika'daki birçok bölgesel bütünleşme ile MERCOSUR'un kuruluşunun altında da bu düşünceler yüksek oranda mevcuttur.

Bölgesel göçlerin önlenmesi fikri, AB'nin Doğu Avrupa Ülkeleriyle yaptığı anlaşmalar gibi NAFTA'yı da yönlendiren temel unsurlardan biri olmuştur.

iii-Uruguay Turu ile İlintili Sebepler

Bölgeselleşme, Uruguay Turu görüşmelerinin yavaşladığı zamanlarda çok taraflı ticarî serbestleşmenin alternatifi gibi görülmüştür. Bazen de uluslararası ticaret sisteminde ve Uruguay Turu müzakerelerinde üyelerin müzakere pozisyonunu güçlendirmek için kullanılan bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bu unsurlardan biri veya her ikisi birden, Kuzey Amerika, Güney Doğu Asya ve birçok Latin Amerika bütünleşmeleri bakımından, 1990'ların ortalarında bile, hâlâ etkisini korumaktadır.

iv-Bölgesel "Güvenli Cennet"

Özellikle bazı ülkelerin, gelecekteki ticarî risklerden korunmak için etkilendiği bir motivasyon unsurudur. Geleceğe dönük olarak pazara giriş risklerini şimdiden ortadan kaldırmak için, daha ziyade küçük ülkeler tarafından büyük ülkelerle yapılan ticarî anlaşmaların arkasındaki saik olarak

⁶⁵ SALVATORE- KLEIN: agm, sh. 168.

⁶⁶ SALVATORE- KLEIN: agm, sh. 169.

düşünölmektedir. Örneğin, CUSFTA⁶⁷, NAFTA ve MERCOSUR anlaşmalarında, bu saikin anahtar rolünü gördüğü anlaşılmaktadır. Bazı EFTA ölkelerinin Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşmasına katılırken, Meksika'nın NAFTA'ya girerken etkilendiği motivasyon unsurlarından birisinin de bu olduğu düşüncesi yaygındır. Kanada'nın CUSFTA'yı kurma isteğinin, ABD'nin antidamping ve telafi edici vergi uygulamasını disipline etmekten kaynaklandığı bilinmektedir.

v-Yurt İçi Politika Reformlarını Hızlandırma İsteği

Bölgesel bütünleşme eğilimleri, özellikle gelişmekte olan ölkelerde, iç politika reformlarını gerçekleştirme arzusunı güçlendirmek, ticareti tek taraflı olarak liberalleştirmek ve belli bir makroekonomik istikrar politikasını sürdürmek fikri ile birlikte de ayrıca hayat bulmaktadır. Özellikle Doğu Avrupa ölkelerinin pazar ekonomisine geçişlerinde, özelleştirme ve ticaretin liberalleştirilmesi, yönelinen makroekonomik ortamın bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı unsurlar, MERCOSUR içinde yer alan Arjantin ve Paraguay açısında da geçerlidir. And Ülkeleri Paktı ve Orta Amerika Ortak Pazarı ölkeleri için de durum hemen hemen aynıdır. Aynı durum, NAFTA bağlamında, Meksika'da politika reformlarının gerçekleştirilmesinin hızlandırılması yönünde, ABD'nin öncelikli tercihi olmuştur.

vi-Domino Etkisi

Yeni bir bölgesel bütünleşme oluşurken veya mevcut birisi genişlerken veya derinleşirken, düzenlemenin dışındakiler için fırsat maliyeti yükselmektedir. Eğer ticaret, ortaklar lehine doğru gelişme gösterirse, üye olmayan ihracatçılar çok pahalıya mal olan bir pazar kaybına uğrayacaklardır. Bu da, üye olmayan bazı devletlerde, ithalatla rekabet etme yerine, ihracata yönelik ilginin artması suretiyle, topluluğa katılma lehinde politik denge için önemli bir uyarı olacaktır. Bölgesel ticarî bir düzenlemeye yeni üyelerin katılımı sürecinde, üye olmayan diğer ölkeler aleyhine meydana gelecek ticarî sapma, düzenlemeye katılımın ikinci raundunu oluşturacaktır. Domino etkisi de denilen bu yönelim, EFTA ölkelerinin AB'ye katılım sürecinde izlenmektedir. Aynı etki nedeniyle, Doğu Avrupa ölkeleri artan bir şekilde Batı Avrupa pazarına dahil olmak isterken, oluşturulan İç Pazarın dışında kalmaktan kaçınmaktadırlar.

Meksika ile ABD arasındaki serbest ticaret bölgesi müzakereleri, batı yarım küresinde örnek alınabilecek bir süreci başlatmıştır denebilir. Kanada'nın NAFTA içindeki arzulu durumu da, CUSFTA içinde beklediği menfaatlerin, potansiyel erozyona uğrama olasılığından kaynaklanmıştır. Aynı şekilde, Meksika ile ikili ticaret anlaşması yapan birçok Latin Amerika ölkesi, Meksika ile yaptıkları ortaklık anlaşmalarını NAFTA'ya katılımın ilk adımı olarak kabul etmektedirler.

⁶⁷ Kanada-ABD Serbest Ticaret Anlaşması (Canada-US Free Trade Agreement).

Birçok Latin Amerika ülkesi için NAFTA üyeliği, NAFTA'nın kuruluşu öncesinde Meksika ile aralarında var olan, ama bugün saptmaya uğramış durumdaki ticaretini ve yatırımlarını düzeltmek için, önemli bir hedef haline gelmiştir. Aynı şekilde Paraguay ve Uruguay'ın MERCOSUR içindeki istekli tutumları, onların Arjantin ve Brezilya ile olan ticaretlerinde meydana gelecek sapmanın önlenmesi fikrinden kaynaklanmıştır.

vii-Bebek Sanayi Bölgeselleşmesi

Bölgeselleşmeyi destekleyen görüşler, bazen, bölgesel bebek endüstri savına dayandırılmaktadır. Bölge içi pazarı genişletme ve derinleştirme stratejisi, bölgeselleşmeyi, bölge dışı rekabetin zorlamalarına karşı bölge firmalarının üretimini koruma fikri olarak kabul etmektedir. Üçüncü ülkelere karşı korumacı ticarî politikalarla birlikte uygulanan bölgesel düzeydeki serbestleşme, bölgesel sanayileri sadece bölge içi rekabete hazırlamaktadır. Bu kavram, 1960'lar ve 1970'ler boyunca, Latin Amerika ve Aşağı Sahra'da görülen bütünleşme hareketlerindeki ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejilerinin milli seviyedeki temelini oluşturmuştur. Ne yazık ki, bu konsept, geçmiş dönemde, ticaretin gelişmesini sağlayamadığı için ekonomik büyümeyi destekleyememiştir. Bununla birlikte, 1990'larda oluşan bölgeselleşmelerin, bebek endüstri kavramı hâlâ yaşıyor olsa da, bu unsurdan geniş çapta etkilendiği söylenemez.

Bölgesel bütünleşmelere, gelişmekte olan ülkelerin karar vericileri açısından bakıldığında, gelişmekte olan ülkeler arasındaki bütünleşme doğrultusunda doğru tercihlerin ve işbirliklerinin yanlış nedenlerle yapıldığı son yirmi yıllık deneyimlerden anlaşılmıştır⁶⁸.

Yine bu deneyimlerden anlaşılmıştır ki, kalkınmakta olan ülkelerin politika yapıcıları, kendilerinin de içinde bulunduğu bölgesel ekonomik organizasyonların spesifik programları çerçevesinde işbirliği yapmayı veya yapmamayı, kendi kısa dönemli menfaatleri açısından değerlendirmekte ve genellikle de, kısa dönemli milli ve kişisel kayıplardan korkmaktadırlar. Halbuki bölgesel bazda etken politik liderlik, ancak bu tür organizasyonların başarısı ile mümkün olacaktır^{69, 70}.

⁶⁸ BROWN, M. Leann: Developing Countries and Regional Economic Cooperation, Westport, Conn. and London 1994, sh. 9.

⁶⁹ BROWN: age, sh. 10.

⁷⁰ *Gelişmekte olan ülkelerin güncel birçok bütünleşme hareketi içinde oldukları malumdur. Ekonomik gelişmenin hızlandırılması ve liberal ticarî ortama geçişin bir aşaması olarak düşünüldüğünde, bölgesel bütünleşme hareketleri içinde olunması, gelişmekte olan ülkeler açısından doğru bir davranıştır. Ancak, gelişmekte olan birçok ülkenin, kendi aralarında bütünleşme hareketine girmelerinin nedenlerine bakıldığında, çoğu kez, kısa sürede gerçekleştirilebilmesi zor olan hedeflerin öncelikli olarak ortaya konulduğu görülmüştür. Zaman zaman bu yöneliş içinde ticarî liberalleşme doğrultusunda gerekli adımlar atılamamıştır. Bugün, çok az sayıda bölgesel bütünleşme hareketinde, bölgesel ticaretten tarife ve tarife dışı engelleri kaldırılabilmiştir. Halbuki, bölgesel refahı artırmak için, başka bir araç yoktur. Ülkeler kendi ihracatını artırıcı politikaları ön plâna çıkarmak isterken, mevcut korumaları bölgesel bazda da sürdürmektedir. Halbuki ticarî liberalleşme ihracat performansına da olumlu etkide bulunmaktadır. Nitekim, ECO (RCD) örneğinde de durum böyle olmuştur. Afrika'daki ve Batı yarımküresindeki bütünleşmelerin çoğunda hâkim durum bu şekildedir. Karadeniz Ekonomik İşbirliğinde de bu anlamda yeterli bir ilerleme henüz olmamıştır. D8 Hareketinde de durum daha ileri düzeyde olmamıştır.*

Bölgesel ekonomik bütünleşmelerin başlıca getirileri, uzun dönemli ve kollektif hüviyetlidir. Serbest ticaret, gümrük birliği ve bölgesel bütünleşme teorileri, bu tür menfaatlerin, pazarın büyümesi, ticarî engellerin ve tarifelerin azaltılması, üretimde ihtisaslaşma, ölçek ekonomileri ve bölgesel altyapının rasyonelleşmesi ve genişletilmesi ile ortaya çıkacağını ortaya koymuştur⁷¹.

Kalkınmakta olan ülke karar vericileri, acil ekonomik geri dönüşleri, gelecekteki yararları tercih ettikleri için, kazançların artırılması amacıyla değil, kayıp endişelerinin önlenmesi mantalitesi ile karar vermektedirler. Karar vericiler, muhtemel kayıptan sakınmak için, risk almama konusunda çok fazla gönüllüdürler. Bunun ötesinde, kalkınmakta olan ülkeler arasında yapılan işbirliklerinin yararlarına ait ölçüm kayıtları hem yoktur, hem de bu yararların eşit olarak paylaşılabilmesi ayrı bir problem olarak ortaya çıkmaktadır⁷².

c) Yükselen Bölgeselleşmenin Etkileri

Tek taraflı ve çok taraflı olarak ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki güçlü görüşlere rağmen, ekonomi teorisi, ister serbest ticaret bölgesi ister gümrük birliği, isterse de ekonomik birleşmelerin en derin biçiminde olsun, bölgesel ticarî düzenlemelerinin lehinde ve aleyhinde bir tutum ortaya koymamaktadır. Yukarıda değinilen bölgesel düzenlemelerin birçoğu, serbest ticaret bölgesi veya gümrük birliğinin kitabî tarifinden ciddi farklılıklar göstermektedir. Bununla birlikte, bu tür anlaşmaların refah etkilerinin ölçülmesi konusunda bazı genel kurallar önerilmiştir.

i-Bölgesel Ticarî Düzenlemelerin Statik Etkileri

Koruma, gelir dağılımına etki etmektedir. Ülkenin mukayeseli üstünlüğe sahip olmadığı bir sektörde üretimin korunması, ülkede kıt olan üretim faktörüne olan talebi daha da artırmaktadır. Kalkınmakta olan 38 ülkede artan koruma seviyesinin, en fakir nüfus grubunun gelir payının daha da azalmasına neden olduğu görülmüştür⁷³.

Şiddetli içe dönük sanayileşme, kişi başına milli gelir büyümesini ve kalkınmaya katkıda bulunan sanayileşmenin pozitif etkisini nötralize ederek, ülkeyi ciddi ölçüde etkinsizlik ortamına sürüklemektedir⁷⁴.

Ticari liberalleşmenin yaratacağı bölgesel ticaret hacminin artışı olmadan, diğer alanlarda yapılması amaçlanan işbirliğinin neye yarayacağı tartışılması gereken bir konudur.

Elbette diğer işbirliği alanlarının yararı tümünden bir hiç değildir. Ancak, bölgesel bütünleşmenin refah artışı yönündeki amacını gerçekleştirmeye yardımcı olacak temel araç, bölgesel ticari liberalleşmedir.

⁷¹ BROWN: age, sh. 125.

⁷² BROWN: age, sh. 125.

⁷³ BOURGIGNON and MORISON: Naklen KOL: agm, sh. 91.

⁷⁴ KOL: agm, sh. 91.

Koruma, korunan bir pazarda ithal ikâmesi ile üretilen ve satılan üretimin şansını artırmaktadır⁷⁵.

Yukarıda ifade edilen korumacılığın aksine, bölgesel bir bütünleşme hareketi, bölgede ölçek ekonomilerinin ortaya çıkma fırsatını yaratarak ve bölgesel düzeyde reel gelir artışı sağlayarak, az etkin üreticiler yerine, daha etkin üretim yapan üreticilere doğru bir dönüşüme sebep olacaktır. Bunun dışında ciddi bir değişim olmayacaktır. Yani verimsiz üretim yapan yerli firmaların malları yerine, daha verimli üretim yapan birlik içindeki diğer firmaların mallarına doğru talep kayacaktır. Buna, bölgesel bütünleşmelerin ticaret yaratıcı etkisi denilmektedir. Bununla birlikte, bölgesel düzenlemeler, bölge düzeyinde reel hasılayı azaltan, bölge dışındaki daha verimli firmaların ürettiği mallar yerine, daha az verimli durumdaki bölge içi firmaların ürettiği mallar lehine bir ortam yaratacaktır. Buna, bölgesel bütünleşmelerin ticaret saptırıcı etkisi denilmektedir. Bölgesel bütünleşmelerin ticaret yaratıcı etkisi, eğer ticaret saptırıcı etkisinden fazla ise, bölgesel hasılayı artırıcı yönüyle ortaya çıkacaktır.

Bölgesel ticarî düzenlemelerin bölge dışına karşı oluşturduğu koruma engelleri, düşük seviyede ise, ticaret saptırıcı etkisi minimum seviyede olacaktır. Gerçek hayatta, MFN tarife haddi, ticaret saptırıcı yoğun baskılar nedeniyle yüksek tutulmaktadır. Buna mukabil, bölgesel bütünleşmeye gitmeden önce birbirlerinin önemli ticarî partneri durumundaki ve nispeten açık ticarî rejimlere sahip ülkeler arasındaki bütünleşmelerde, ticaret saptırıcı yoğun baskıların yerini, ticaret yaratıcı fırsatların yaratılması yönündeki baskılar almaktadır. Çünkü, bütünleşmeden önceki dönemde ticaret, büyük ölçüde mecraına girmiş bulunmakta ve en az maliyetli kaynağa yönelmiş durumdadır. Eğer partner ülkeler, bütünleşmeden önce birbirleri ile çok büyük bir mal setinde büyük miktarlarda karşılıklı ticaret yapıyorlarsa, her iki tarafın da birçok malda en ucuz kaynağı elde etmiş durumda olduğu rahatlıkla kabul edilebilir. Aksi takdirde, ticaret bölge dışındaki verimli üreticilerden bölge içindeki verimsiz üreticilerin mallarına kayacaktır. Bunun en güzel örneğini ABD ile Kanada arasında gerçekleştirilen serbet ticaret anlaşmasında görmek mümkündür. Çünkü, her iki tarafın MFN tarife oranları oldukça düşük düzeyde olduğu için, ticaret saptırıcı etkisi oldukça az olmuştur. Bunun yanısıra, ABD ve Kanada uzun dönemde inşa edilen yakın ticarî bağlara sahiptir ve doğal ticarî partner durumundadırlar. Bu nedenle ticaret saptırıcı baskılar asgari düzeyde kalmıştır. Ticaret yaratıcı etki ise, daha önce tarifelerin zaten düşük olması nedeniyle sınırlı seviyede kalmakla birlikte, ticaret saptırıcı etkiden yine de büyük olmuştur.

Küçük bir ticaret hacmine sahip bölgesel bir grup, bölgesel serbest ticarete doğru bir düzenleme yaptığı zaman, ticaret saptırıcı etki büyük çapta artarken, bölge, bölgeselleşmenin ticaret yaratıcı etkisiyle büyük menfaatler elde etmektedir. Bu da, GATT'ın XXIV. maddesinde yer alan, bölgesel ticarî

⁷⁵ KOL: agm, sh. 91.

düzenlemelerin büyük çapta ticareti serbestleştireceğine ilişkin kuralın sorgulanmasını gerektirmektedir.

Bir bölgesel ticarî düzenleme sonucunda oluşturulan ortak gümrük tarifesi, nispeten yüksek bile olsa, bunun üye olmayanlar açısından çok fazla zararlı olmayabileceği de savunulmaktadır. Bölgeselleşme sonucunda artan refah, bölge dışı mallara talebi azaltmıyorsa, yani bölgesel düzenlemeyi takiben bölge dışı ülkelerden yapılan ithalat azalmamışsa, bu, gerek bölgenin, gerek bölge dışı ülkelerin refahını artırdığı için olumsuz bir yönelim olarak kabul edilmemektedir.

Özet olarak, bir bölgesel birliğe katılan ülke sayısının fazlalığı, ülkelerin büyüklüğü, üyelerin birbirlerini tamamlayan ülke olmalarından çok, birbirleri ile rekabet eder durumda olmaları, üyelerin coğrafî yakınlığı, birlik öncesinde üyeler arasındaki ticaretin ve ekonomik ilişkilerin büyüklüğü, birlik dışına karşı engellerin azlığı, üyelik öncesinde üye ülkeler arasında ticarî engellerin fazlalığı, gümrük birliğinin sağlayacağı refah etkisini artıracaktır⁷⁶.

ii-Diğer Etkiler

Ticaretin serbestleştirilmesi, hızlanan bilgi transferini, teknolojik değişme ve artan yatırım fırsatlarını ortaya çıkarması nedeniyle, ekonomik büyümeyi yukarı doğru itmektedir. "Spillover effect" olarak adlandırılan bu etki, ülkeleri bölgesel bütünleşmelere doğru iten nedenler arasında, nadiren de olsa, özel bir örnek olarak gösterilmektedir. İşin daha ötesinde, bölgesel büyümeyi teşvik eden bir bütünleşme, ticareti hem bölge içinde, hem de bölge dışına doğru büyütür, ticaret saptırıcı etkinin zararlarını telafi edebilir. Bununla birlikte, birlik dışında kalanlar için yine de bir risk mevcuttur; artan yatırım imkanları, doğrudan sermaye akımlarını bölge dışı ülkelere bölge içine doğru yöneltecektir. Eğer bölgesel grup, ekonomik olarak küçükse veya MFN tarife oranları düşük düzeyde ise, bu etki dünya ölçüğünde önemsiz olacaktır. Bunun yanı sıra, uluslararası ticarî liberalleşmenin hızlı olduğuna dair göstergeler çoğaldıkça, güncel bölgesel ticarî bütünleşmelerin uzun dönemli yatırım kararlarını değiştirmedeki rolü giderek azalacaktır.

Gümrük birliklerinin dinamik etkileri, artan rekabet, ölçek ekonomisi, yatırımların uyarılması ve kaynakların daha iyi kullanımından kaynaklanmaktadır⁷⁷.

Ölçek ekonomileri, bir fabrikada üretilen farklılaştırılmış mal sayısını düşürerek, üretim miktarını artırmaktadır⁷⁸.

1950'lerin sonları ile 1960'larda Amerikan firmalarının, 1980'lerin sonları ile 1990'ların başlarında Amerikan firmaları ile birlikte Japon firmalarının Avrupa'da büyük miktarda yatırım yapmaları, Avrupa pazarının

⁷⁶ LIPSEY: Naklen SALVATORE- KLEIN: agm, 165.

⁷⁷ SALVATORE- KLEIN: agm, 165.

⁷⁸ SALVATORE- KLEIN: agm, 165.

dışında kalmama fikrinden, İngiltere'nin AB'ye katılımı da, daha ziyade gümrük birliklerinin dinamik etkilerine dair beklentilerden kaynaklanmıştır⁷⁹.

d) Bölgesel Düzenlemeler ve Çok Taraflı Ticaret Sistemi

Yukarıdaki genel kabullerden (yaklaşımlardan) ayrı olarak, bölgesel ticarî bütünleşmenin refah etkisini ölçebilmek için, onun, ticaretin çok taraflı olarak serbestleştirilmesi ile politika bağlantılarını da göz önünde tutmak gereklidir. Bölgesel ticarî düzenlemeler, acaba, çok taraflı ticaret sistemi için bir aşama mıdır, yoksa bir engel midir? Uzayan Uruguay Turu müzakereleri sırasında, bazı bürokrat ve akademik çevrelerde, dikkatleri çok taraflı ticaret müzakerelerinden saptıran görüşler oluşmuştur. Ayrıca, eğer Uruguay Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri başarısızlığa uğrarsa, bölgeselleşmenin, çok taraflı ticaret sistemi yerine, içe dönük politikaları provoke edeceği korkusu yaşanmıştır.

Eğer düzgünce düşünülüp ve uygulanırsa, bölgesel ticarî düzenlemeler, çok taraflı serbestleşme hedefinin desteği olacaktır. Bu hedef doğrultusunda bölgesel ticarî düzenlemelerin ne savunulabilir, ne de yerilebilir olduğu tarzında görüşler bulunmaktadır. Korumacı düzenlemeleri içermedikçe ve GATT'ın XXIV. maddesinde düzenlenen kurallardan açıkça sapmadıkça, bölgeselleşme hareketlerinin, liberasyon sürecinin bir parçası olduğu ve uzun dönemli küresel serbest ticaret hedefine katkıda bulunduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, bölgeselleşmeyi, güvenli bir biçimde çok taraflı ticaret sisteminin bir aşaması haline getirmek için, net olarak anlaşılabilen ve yaptırım gücü olan bazı tedbirlere gereksinim olduğu fikri de oldukça yaygındır.

Ülkelerin, gelecekte yapılacak ticarî müzakerelerde, müzakere pozisyonlarını güçlendirmek için, bölgeselleşmeyi, çok taraflılığa bir alternatif gibi ortaya koyma teşebbüsünde oldukları da ayrıca belirtilmektedir. Bu görüş, biraz da ABD'nin tutumundan kaynaklanmıştır. Daha önce bölgeselleşmenin karşısında duran en güçlü ses durumunda iken, ABD, şimdi en büyük savunucusu durumundadır. Bu faktörler, GATT'ın XXIV. maddesine uygun olarak oluşturulduğu teyit edilmiş bile olsa, bölgeselleşme ile çok taraflılığın taban tabana zıt olduğu fikrini güçlendirerek, grup içi ülkeleri, grup içi politikalara doğru itmektedir. Bunun sonucunda, bölgeselleşme ile GATT/WTO'nun uyumluluğu konusunda, büyük katılımcıların ve kurumların açıklama yapmaları gibi "güven inşaa edici" tedbirlerin ve bölgesel bütünleşmeleri çok taraflılığın hedeflerine hazırlayacak kurumsal reformların gerçekleştirilmesi istenmektedir.

Diğer bir endişe de, bölge içindeki ileri düzeyde rekabetin, bölge dışı firmalar için çok sayıda antidamping başvurusunun ortaya çıkmasına sebep olmasıdır. Antidamping uygulamalarının sıkça kullanılması, diğer tedbirlerin sebep olduğundan daha büyük boyutlarda bir ticaret sapmasına sebep olmaktadır.

⁷⁹ SALVATORE- KLEIN: agm, 165-166.

Ticarî blok optimal ekonomik boyuta doğru büyürken, pazar güçlerini genişleterek ortaya çıkarmak için, ticaret hadlerinin kötüleşmesi pahasına, ortak gümrük tarifelerinin yükseltilmesi gereksinimi duyulabilir. Eğer durum bu şekilde ortaya çıkıyorsa, bu, çok taraflılığın amaçlarına ters düşecektir. Gümrük tarifelerinin yükseltilmesi şeklindeki bu örneğin, GATT'ın XXIV. maddesine uygun olarak gerçekleştirilebilmesi çok zor gözükmektedir.

Son on-yirmi yıllık dönemde ülkeler, çok taraflı işbirliğine doğru başarılı birçok çaba göstermişler ve hükümetler, tek boyutlu politikalara dayalı uygulamaları nadiren yapmışlardır. Bununla birlikte, eğer, bölgesel bütünleşmeler çok taraflılığın bir parçası olarak görülüyorsa, bölgeselleşmenin çok taraflı kurallarla çelişen tarafları, acilen çok taraflı liberal ticaret sistemiyle uyumlaştırılmalıdır.

e) Bölgesel Ticarî Düzenlemeleri Değerlendirmenin Prensipleri

Yukarıda yapılan tartışmalardan çok önemli iki nokta ortaya çıkmaktadır. Birincisi, en mükemmel bölgesel birleşmeler, ticareti en düşük ölçüde saptırırken, en yüksek ölçüde yaratanlardır. Ticaret sapmasının en düşük ölçüde kalması, hem ticarî düzenleme içindekilerin ve hem de ticarî düzenleme dışındakilerin yararınadır. Diğer taraftan, bu tür düzenlemeler, çok taraflı ticarî sistem açısından da ihtilaf nedeni olmamalıdır. Ticarî sapmanın yüksekliği nedeniyle şikayetlerin arttığı bir ticarî bölgeselleşme hareketi için tavsiye edilecek olan, bölge içi tercihli tarife hadlerinin sıfıra indirilmesi sırasında, nispeten yüksek olan MFN tarife oranlarının da düşük düzeylere çekilmesidir. İkincisi, eğer bölgesel ticarî düzenleme, çok taraflı ticarî sistemin bir parçası olarak kabul ediliyorsa, GATT'ın XXIV. maddesi, düzenleme sırasında mutlaka gözönünde bulundurulmalıdır. Ticarî düzenleme yapılırken, GATT'ın XXIV. maddesi, ihmal edilecek olursa, çok taraflı ticarî sistemin amaçlarından sapılarak, bizihi bölgeselleşmenin faydalarını azami ölçüde ortaya çıkarmaya doğru yoğun bir baskı oluşacaktır.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan prensipler, çok taraflı ticarî sisteme zarar vermeyen bir bölgeselleşme hareketi için, aşağıdaki yol gösterici ilkeleri ortaya çıkarmaktadır. Bunlar, GATT'ın XXIV. maddesiyle getirilen uyulması zorunlu kuralların daha ötesinde liberal kriterlerdir;

•Bölgesel ticarî düzenlemeler istisnasız bütün sektörleri kapsamalıdır.

•Geçiş süreci mümkün olduğunca kısa tutulmalı, Uruguay Turu anlaşmasında belirlenen azami 10 yıllık süreyi aşmamalıdır ve iyi düzenlenmiş, sektörel bazda, liberasyon listelerini içermeli, tercihan, üyeler arasındaki ticaretin büyük bir kısmından vergileri kaldırmalıdır⁸⁰.

⁸⁰ SHIELLS: agm, sh. 32.

•Yeni bir serbest ticaret anlaşmasından önce veya onunla birlikte, özellikle de MFN tarifeleri yüksek olduğu zaman, mutlaka MFN liberasyonu gerçekleştirilmelidir⁸¹.

•Bir gümrük birliğinde ortak gümrük tarifesinin oluşturulması, ya en az kısıtlayıcı üyenin gümrük tarifesinin kabulü veya, mal bazında en düşük MFN tarifesi hangi ülkeninki ise, onun kabulü şeklinde yapılmalıdır.

•Bölgesel ticarî düzenlemelere katılım kuralları, yeni üyelerin katılımına açık olacak şekilde liberal olmalıdır⁸².

•Menşee kuralları uygulaması, bölge içi korumacılık heveslerini artırmayacak şekilde, yüksek oranda saydam olmalıdır⁸³.

•Genellikle, kaynak tahsisini bölge içinde iyi düzenlediği için birleşmenin en derin şekli benimsenmeli, birleşme, hizmetlerin, yatırımların ve faktörlerin (emek dahil) serbest dolaşımını ve bazı düzenleyici kuralların uyumlaştırılmasını da içermelidir⁸⁴.

•Üye ülkeler arasında antidamping mevzuatı artık uygulanmamalıdır. Üçüncü ülkelere karşı olan uygulamalar ise sıkı bir disiplin altına alınmalıdır⁸⁵.

Son dönemlerde bölgesel ticarî düzenlemeler konusunda artan tartışmalar, halen mevcut ve devam etmekte olan bölgeselleşmenin aleyhinde bir oluşum yaratmamış, aksine, onun küresel ekonomik bütünleşmeye uygunluğunu ortaya koymuştur.

3. Bölgesel Bütünleşmelerde Görülen Son Gelişmeler

1990'ların birinci yarısında bazı önemli bölgesel ticarî düzenlemeler ortaya çıkarken, diğere var olan bazıları da yeniden işler hale gelmiştir.

Avrupa'da bu hareketler çok sayıda ve süratli olarak ortaya çıkmıştır. İç Pazar Programı, Avrupa'da ticaretin artırılması hedeflenerek geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Avrupa Birliği, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Norveç ve İzlanda ile Avrupa Ekonomik Alanı'nı oluşturmuştur. Buna göre, taraflar birbirlerinin sanayi ürünleri, hizmet, sermaye ve emek pazarına serbestçe girebilmişlerdir. AB üyesi olmayan ülkeler AB'nin Ortak Ticaret Politikası, Ortak Tarım Politikası ve Ortak Balıkçılık Politikası dışındaki kural ve düzenlemelerini kabul etmişler ve program ve politikaların gerektirdiği mali katılımları sağlamışlardır. Yani, program ve politikaların uygulanmasını sağlayan AB Bütçesine üye olmadan kaynak aktarmışlardır. Bilahare, İsveç, Finlandiya ve Avusturya AB'ye katılmışlardır.

⁸¹ SHIELLS: agm, sh. 32.

⁸² SHIELLS: agm, sh. 32.

⁸³ SHIELLS: agm, sh. 32.

⁸⁴ SHIELLS: agm, sh. 32.

⁸⁵ SHIELLS: agm, sh. 32.

AB, birçok Doğu Avrupa ülkesi⁸⁶ ve birçok Eski Sovyet Cumhuriyeti⁸⁷ ile ortaklık, Baltık Cumhuriyetleri ile serbest ticaret ve Türkiye ile gümrük birliđi⁸⁸ anlaşması yapmıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri aynı tür anlaşmaları EFTA ülkeleri ile de müzakere etmektedirler. Çek ve Slovak Cumhuriyetleri aralarında bir gümrük birliği kurmuşlar, daha sonra da Polonya ve Macaristan ile serbest ticaret anlaşması yapmışlardır. Baltık Cumhuriyetleri kendi aralarında bir serbest ticaret anlaşması yapmışlardır. Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeler de, bir ekonomik birlik kurma konusunda anlaşmışlardır. Diğer taraftan, AB, Akdeniz ülkeleri ile de ticaret ve işbirliği anlaşmaları yapmıştır. Ayrıca, orta ve doğu Avrupa ülkeleri, Kıbrıs ve Malta, Baltık devletleri ve Slovenya, Avrupa Birliğine üyelik için başvurmuş bulunmaktadır. Bunlardan Malta, 1996 yılı sonuna doğru, üyelik başvurusunu dondurmıştır.

Batı yarım küresinde de bölgeselleşme hareketi hızlanmıştır. NAFTA'ya ilave olarak çok miktarda yeni ticarî anlaşma yapılmıştır. MERCOSUR'un⁸⁹ kurulması yanında, And Ülkeleri Paktı ve Orta Amerika Ortak Pazarına (CACM) yeniden işlerlik kazandırılmıştır. Bölgede çok sayıda ikili ticarî düzenleme yapılmıştır. Birçok Latin Amerika ülkesi NAFTA'ya katılma konusunda isteklerini belirtmişlerdir. And Ülkeleri Paktına ve Orta Amerika Ortak Pazarına üye ülkeler, ortak gümrük tarifelerini oluşturmuşlar ve CARICOM⁹⁰ daha etkin hale gelmiştir.

Afrika'daki uzun dönemli bütünleşmelerde çok ciddi değişmeler görülmemekle birlikte daha büyük birleşmelere doğru yeni bir yönelim görülmeye başlanmıştır. UDEAC⁹¹, bölge içi ticaretten vergilerin kaldırılması, uygulanan miktar kısıtlamalarının tarifelere dönüştürülmesi, ortak bir gümrük tarifesinin uygulanması ile kapsamını genişletmiştir. Doğu ve Güney Afrika'da, AB Komisyonu, Dünya Bankası, Afrika Kalkınma Bankası ve IMF'nin desteğinde, bölge içi alt birleşmelerin desteklenmesi suretiyle, yeni bir bütünleşme hareketi (CBI⁹²) doğrultusunda pragmatik bir adım atma teşebbüsü oluşmuştur.

Asya'daki bütünleşme hareketleri özel pazar güçleri ile ortaya çıkmıştır. Kurumsal düzenlemeler, öncülük rolünden çok, destekleyici bir role sahiptirler.

⁸⁶ Doğu Avrupa ülkeleri ile yapılan anlaşmalar "Association Agreement" türündedir; "Avrupa Anlaşmaları" olarak anılmaktadır.

⁸⁷ "Partnership ve işbirliği anlaşması" türündedir.

⁸⁸ Türkiye ile gümrük birliği anlaşması aslında 1963 yılında yapılmakla birlikte (Ankara Anlaşması) ve bu anlaşma çerçevesinde, sanayi ürünleri bakımından kurulacak gümrük birliğinin karşılıklı olarak şart, yükümlülük ve hükümleri 1973 yılında yürürlüğe konulan Katma Protokol ile belirlenmiş olmasına rağmen, 1995 yılında alınan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararıyla, Türkiye ile AT arasında bir gümrük birliğinin son dönemine geçiş koşulları ve tarafların uyması gereken yükümlülükleri bazı noktaları itibarıyla yeniden belirlenmiştir.

⁸⁹ Güney Konisi Ortak Pazarı.

⁹⁰ Karayip Topluluğu.

⁹¹ Orta Afrika Devletleri Gümrük Birliği.

⁹² Doğu ve Güney Afrika Ülkeleri Ticarî Birliği (Cross Border Initiative).

Son gelişmeler, ASEAN⁹³ Serbest Ticaret Anlaşması'nın (AFTA⁹⁴) ve APEC'in⁹⁵ içinde artan faaliyetleri içermektedir. Bölgesel İşbirliği İçin Güney Asya Birliği (SAARC) henüz taslak halindedir.

Bölgeselleşme yönündeki eğilimler Orta Doğu'da da gelişme göstermiştir. GCC⁹⁶'ye üye ülkeler, aralarında emek ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamışlar, ortak bir gümrük tarifesinin oluşturulması için çaba sarf ederken, AB ile ekonomik işbirliği imkanları konusunda müzakerelere başlamışlardır. 1960 yılında kurulan ACM⁹⁷ ve AMU⁹⁸ içindeki birleşmeye dönük planlar uygulama alanına henüz yeterince inememiş durumdadır. Türkiye'nin de üyesi olduğu ECO ise, ekonomik işbirliğini artırma konusunda yeni teşebbüslerde bulunmaktadır ve ECO'ya eski Sovyet Cumhuriyetlerinden yeni üyeler katılmış durumdadır.

Tablo : 1.8
Bölgesel Bütünleşmeler ve Ticarî Anlaşmalar

Topluluk:	Üyeler	Amacı
AFRİKA		
AEC (African Economic Community- Afrika Ekonomik Topluluğu) -1991	51 Afrika Ülkesi	EB
CBI (Cross Border Initiative-Doğu ve Güney Afrika Ekonomik İşbirliği)-1993	Burundi, Komor Adaları, Kenya, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Namibya, Ruanda, Seyşel Adaları, Svaziland, Tanzanya, Uganda, Zambiya, Zimbabve, COMESA, SADC üyeleri, IOC de katılabilecektir.	EB

⁹³ Güneydoğu Asya Milletleri Kuruluşu (Association of Southeast Asian Nations).

⁹⁴ Güneydoğu Asya Milletleri Kuruluşu Serbest Ticaret Anlaşması (ASEAN Free Trade Agreement).

⁹⁵ Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği İçin Forum (Forum for Asia-Pacific Economic Cooperation).

⁹⁶ Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council).

⁹⁷ Arap Ortak Pazarı (Arab Common Market).

⁹⁸ Mağrip Arap Birliği (Arab Maghrep Union).

Tablo : 1.8 (Devam)
Bölgesel Bütünleşmeler ve Ticarî Anlaşmalar

Topluluk:	Üyeler	Amacı
CEAO (Communauté Economique de l'Afrique de l'Ouest-Batı Afrika Ekonomik Topluluğu)-1974-1994	Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Mali, Moritanya, Nijer, Senegal	GB
CEPGL (Communauté Economique des Pays des Grand Lacs-Büyük Göller Yöresi Devletleri Ekonomik Topluluğu)-1976	Burundi, Ruanda ve Zaire	STB
COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa-Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı)-1993 (1982)	Angola, Burundi, Komor Adaları, Cibuti, Etiyopya, Kenya, Lesoto, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Mozambik, Namibya, Ruanda, Somali, Sudan, Svaziland, Tanzanya, Uganda, Zambiya ve Zimbabve	OP
ECCAS (Economic Community of Central African States-Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu)-1992	Brundi, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Ekvator Ginesi, Gabon, Ruanda, Sao Tome ve Principe, Zaire	OP
ECOWAS (Economic Community of West African States-Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu)-1975	Benin, Burkina Faso, Yeşil Burun Adaları (Cape Verde), Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Moritanya, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Togo	OP
IOC (Indian Ocean Commission-Hint Okyanusu Komisyonu)-1984	Komor Adaları, Madagaskar, Mauritius, Seyşel Adaları	Eİ
Lagos Aksiyon Planı (Lagos Plan of Action)-1980	Aşağı Sahradaki bütün ülkeler	EB
MRU (Manu River Union-Manu Nehri Birliği)-1973	Gine, Liberya, Sierra Leone	EB
SACU (Southern African Customs Union-Güney Afrika GB)-1910	Botsvana, Lesoto, Namibya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Svaziland	OP
SADC (Southern African Development Community-Güney Afrika Kalkınma Topluluğu)-1992 (1980)	Angola, Botsvana, Lesoto, Malavi, Mozambik, Namibya, Güney Afrika, Svaziland, Tanzanya, Zimbabve	Eİ
UDEAC (Union Douanière des Etats de l'Afrique Centrale-Orta Afrika Devletleri GB)-1966	Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Ekvator Ginesi, Gabon	OP ve Politika Uyum
WAEMU (West African Economic and Monetary Union-Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği)-1994	Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Mali, Nijer, Senegal, Togo	EB

ASYA -PASİFİK

AFTA (ASEAN Free Trade Arrangement-ASEAN Serbest Ticaret Düzenlemesi)-1992	Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland	STB
ASEAN (Association of Southeast Asian Nations-Güneydoğu Asya Milletleri Örgütü)	Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland	Eİ

Tablo : 1.8 (Devam)
Bölgesel Bütünleşmeler ve Ticarî Anlaşmalar

Topluluk:	Üyeler	Amacı
ANZCERTA (Australia-New Zealand Closer Economic Relation Trade Agreement-Avusturya ve Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Anlaşması)-1983	Avustralya, Yeni Zelanda	STB
APEC (Forum for Asia-Pacific Economic Cooperation-Asya-Pasifik Eİ Forumu)-1989	Avustralya, Yeni Zelanda, Brunei, Kanada, Çin, Hong Kong, Endonezya, Japonya, Malezya, Papua Yeni Gine, Filipinler, Kore Cumhuriyeti, Singapur, Tayvan, Tayland, ABD	Eİ
Bangkok Anlaşması	Bangladeş, Hindistan, Kore Cumhuriyeti, Laos, Papua Yeni Gine, Sri Lanka	BEK
EAEC (East Asian Economic Caucus-Doğu Asya Ekonomik Birliği)-1990	Brunei, Çin, Hong Kong, Endonezya, Japonya, Malezya, Filipinler, Kore Cumhuriyeti, Singapur, Tayvan, Tayland	Eİ
SAARC (South Asian Association for Regional Cooperation-Bölgesel İşbirliği İçin Güney Asya Kuruluşu)-1993	Bengladeş, Butan, Hindistan, Maldiv Adaları, Nepal, Pakistan, Sri Lanka	ST

AVRUPA

Baltık STB	Estonya, Letonya, Litvanya	STB
Beyaz Rusya-Rusya Ekonomik Birliği -1994	Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu	EB
BENELUX (Belgium-Netherlands-Luxembourg Economic Union-Belçika, Lüksemburg, Hollanda Ekonomik Birliği)-1948	Belçika, Hollanda, Lüksemburg	EB
Baltık Ülkeleri ile Finlandiya, Norveç, İsveç ve İsviçre arasındaki iki taraflı serbest ticaret anlaşmaları-1992,1993	Estonya, Letonya, Litvanya, Finlandiya, Norveç, İsveç, İsviçre	STB
CEFTA (Central European Free Trade Agreement-Visegrad Anlaşması)-1992	Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya	STB
CIS (Commonwealth of Independent States Economic Union- Bağımsız Devletler Topluluğu Ekonomik Birliği)-1993	Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan	EB
Çek ve Slovak Cumhuriyetleri GB	Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti	GB
Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan GB	Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan	GB
EEA (European Economic Area-Avrupa Ekonomik Alanı)-1994	Avrupa Birliği Ülkeleri (Avusturya, Finlandiya, İsveç dahil), İzlanda, Norveç, Lihtenştayn	STB ve FH

Tablo : 1.8 (Devam)
Bölgesel Bütünleşmeler ve Ticarî Anlaşmalar

Topluluk:	Üyeler	Amacı
EFTA (European Free Trade Association-Avrupa Serbest Ticaret Kuruluşu)-1960	Avusturya, Finlandiya, İsveç, İzlanda, Norveç, Lihtenştayn, İsviçre	STB (TÜ Hariç)
EFTA-Türkiye STA-1991	EFTA Ülkeleri, Türkiye	STB (Birçok TÜ Hariç)
EU (European Union-Avrupa Birliği)-1993 (1957)	Belçika, Hollanda, Danimarka, Lüksemburg, İrlanda, Almanya, İsveç, Finlandiya, Avusturya, İtalya, Yunanistan, Fransa, İspanya, Portekiz, İngiltere	EB
European Agreements-Avrupa Anlaşmaları	Avrupa Birliği ile Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Bulgaristan	STB
Avrupa Birliği-Baltık Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması	Avrupa Birliği, Estonya, Letonya, Litvanya	STB
Avrupa Birliği-Eski Sovyetler Birliği Ortaklık Anlaşmaları	Avrupa Birliği, Eski Sovyetler Birliği (Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Ukrayna)	STB
Avrupa Birliği -Türkiye Ortaklık Anlaşması	AB, Türkiye	GB
CIS Ülkeleri (Bağımsız Devletler Topluluğu) Arası İkili Ticaret Anlaşmaları	Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan	Mal arzının, ödemelerin ve ticaret hadleri problemlerinin halledilmesi, devlet ticaretinin müteşebbislere bırakılması

ORTA DOĞU

ACM (Arab Common Market-Arap Ortak Pazarı)-1964	Mısır, Irak, Ürdün, Libya, Moritanya, Suriye, Yemen	GB
AMU (Arab Maghreb Union-Mağrip Arap Birliği-Eski Mağrip GB)-1989	Tunus, Cezayir, Fas, Libya, Moritanya	EB
BSEC (Black Sea Economic Cooperation Project-Karadeniz Eİ Projesi)-1992	Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Bulgaristan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye, Ukrayna	Eİ
ECO (Economic Cooperation Organization-Eİ Teşkilatı)-1985	Iran, Pakistan, Türkiye, Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan	Eİ
GCC (Gulf Cooperation Council-Körfez İşbirliği Konseyi)-1981	Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri	OP

BATI YARIM KÜRESİ

ANCOM veya ANDEAN PACT (Andean Common Market-And Paktı Ortak Pazarı)-1969	Bolivya, Kolombiya, Ekvator, Peru, Venezüella	OP
Arjantin-Brezilya OP'ı-1990	Arjantin, Brezilya	OP

Tablo : 1.8 (Devam)
Bölgesel Bütünleşmeler ve Ticarî Anlaşmalar

Topluluk:	Üyeler	Amacı
CAMC (Central American Common Market-Orta Amerika OP'ı)-1961	Kosta Rika, El Salvador, Guetemala, Honduras, Nikaragua	GB
CARICOM (Caribbean Community-Karayipler Topluluğu)	Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, San Kristobal, Dominik, Grenada, Guyana, Jameyka, Monserrat, St Kitts ve Nevis, St. Lucia, St. Vincent ve Grenadines, Trinidad ve Tabago	OP
CARICOM-Kolombiya	CARICOM Ülkeleri ve Kolombiya	STB
CARICOM-Venezüela	CARICOM Ülkeleri ve Venezüela	STB
Şili-Kolombiya STB	Şili, Kolombiya	STB
Şili-Venezüella STB	Şili, Venezüella	STB
Kolombiya-Orta Amerika STB	Kosta Rika, El Salvador, Guetemala, Honduras, Panama, Nikaragua, Venezüella, Kolombiya	STB
Kolombiya - Ekvator - Venezüella STB	Kolombiya, Ekvator, Venezüella	GB
Kolombiya - Venezüella STB	Kolombiya, Venezüella	STB
EAI (Enterprise for the Americas Initiative-Amerika Kıtası Devletleri Teşebbüsü)-1990	Bolivya, CARICOM'un 13 Karayip bölgesi Üyesi, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Guetemala, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Peru, Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay, ABD, Venezüella	STB
El Salvador- Guetemala STB	El Salvador, Guetemala	STB
GRUOP of 3 (Üçler Grubu) (Kolombiya, Venezüella, Meksika STB)-1993	Kolombiya, Venezüella, Meksika	STB
LAIA (Latin American Integration Association-Latin Amerika Bütünleşme Teşkilatı)-1980 (1960)	Bolivya, Şili, Kolombiya, Ekvator, Peru, Meksika, Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay, Venezüella	OP
MERCUSOR (Southern Cone Common Market-Güney Konisi Ortak Pazarı)-1991	Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay	OP
Meksika-Şili STB	Meksika, Şili	STB
Meksika-Kosta Rika STB	Meksika, Kosta Rika	STB
Meksika - Kosta Rika - El Salvador-Guetemala-Honduras-Nikaragua STB	Meksika, Kosta Rika, El Salvador, Guetemala, Honduras, Nikaragua	STB
NAFTA (North American Free Trade Agreement-Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)-1994	Kanada, Meksika, ABD	STB
Nueva Ocotepeque Anlaşması-1992	El Salvador, Guetemala, Honduras	GB
OECS (Organization of East Caribbean States-Doğu Karayip Devletleri Teşkilatı)-1991	Antigua ve Barbuda, Dominik, Grenada, Monserrat, St Kitts ve Nevis, St. Lucia, St. Vincent ve Grenadines	GB

Tablo : 1.8 (Devam)
Bölgesel Bütünleşmeler ve Ticarî Anlaşmalar

Topluluk:	Üyeler	Amacı
ABD-Kanada STB-1989	Kanada, ABD	STB
ABD-İsrail STB-1985	ABD, İsrail	STB
Venezüella-Orta Amerika-1992	Kosta Rika, El Salvador, Guetemala, Honduras, Nikaragua, Panama, Venezüella	STB

Kısaltmalar:

GB: Gümrük Birliği, **STB:** Serbest Ticaret Bölgesi, **OP:** Ortak Pazar, **Eİ:** Ekonomik İşbirliği, **EB:** Ekonomik Birlik, **BEK:** Bölgesel Ekonomik Kalkınma, **ST:** Ticaretin Serbestleştirilmesi, **FH:** Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı, **TÜ:** Tarım Ürünleri

Kaynak: IMF, International Trade Policies, The Uruguay Round and Beyond, Volume II. Background Papers, Washington, DC 1994, sh. 107-116.